MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE SOEST

Aanvulling op: R. Blijdenstein e.a., Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Soest. Provincie Utrecht/Gemeente Soest, 1988

Drs. M. Laman
Drs. A.L. Vernooij

© PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1991

VOORWOORD

In 1988 verscheen het rapport 'Inventarisatie Historische Bebouwing Gemeente Soest', dat werd uitgegeven door het Bureau Monumentenzorg van de Provinciale Planologische Dienst Utrecht in samenwerking met de gemeente Soest. Het rapport was het resultaat van een inventarisatie-onderzoek naar alle monumentale en cultuurhistorisch waardevolle gebouwen, gebieden en structuren in de gemeente Soest. Het Bureau Monumentenzorg was al in 1983 begonnen met dergelijke onderzoeken, onder andere in de gemeenten Houten en Maarssen.

Toen de Provincie Utrecht besloten had mee te werken aan het initiatief van het Rijk om geheel Nederland binnen een periode van vier jaar te inventariseren wat betreft de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940 (het Monumenten Inventarisatie Project) werd het noodzakelijk de al uitgevoerde inventarisaties aan te passen. Deze aanpassing was noodzakelijk gezien de landelijk uniforme opzet van het MIP, mede in verband met de geautomatiseerde verwerking en opslag van de object-gegevens, en vanwege de binnen het Bureau Monumentenzorg opgestelde standaardopzet voor de MIP-rapporten.

Als vorm voor de aanpassing is gekozen voor een aanvulling op het bestaande rapport. Deze aanvulling bestaat hoofdzakelijk uit een verantwoording van de MIP-rapportage, een uitgebreide (standaard)gebiedsbeschrijving, een stedebouwkundige typologie, een aanduiding van gebieden met bijzondere waarden, een bouwkundige typologie, een beknopte literatuurlijst en enkele bijlagen.

De objectgegevens uit het bestaande rapport werden in omgewerkte vorm in het geautomatiseerde databestand 'MIP-Cairs' opgenomen. De bewerkte gegevens zijn niet in deze aanvulling opgenomen; verwezen wordt naar het bestaande inventarisatie-rapport.

mr D. H. Kok
Lid van Gedeputeerde Staten van Utrecht

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 4

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 6

1 Inleiding 8

2 Bodemgesteldheid en afwatering 9

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 10
3.1 Vroege bewoning 10
3.2 Ontginning 10
3.3 Grondgebruik 10
3.3.1 Agrarisch grondgebruik 10
3.3.2 Delfstoffenwinning 13
3.4 Infrastructuur 13
3.4.1 Landwegen 13
3.4.2 Waterwegen 16
3.4.3 Dijken en kades 16
3.5 Nederzettingen 16
3.5.1 Soest 16
3.5.2 Soestdijk 20
3.5.3 Hees 20
3.5.4 Verspreide en bijzondere bebouwing 20

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 22
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 22
4.2 Grondgebruik 22
4.2.1 Agrarisch grondgebruik 22
4.2.2 Bebossing 23
4.2.3 Delfstoffenwinning 23
4.3 Infrastructuur 23
4.3.1 Landwegen 23
4.3.2 Waterwegen 25
4.3.3 Spoor- en tramwegen 25
4.3.4 Nutsvoorzieningen 26
4.4 Nederzettingen 26
4.4.1 Soest 26
4.4.2 Soesterberg 26
4.4.3 Soestduinen 31
4.4.4 Verspreide bebouwing 31

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 32

DEEL B INVENTARISATIE 33

1 Stedebouwkundige typologie 34
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 34
1.1.1 Dorpskernen vóór 1850 34
1.1.2 Dorpsgebieden 1850-1940 34
1.1.3 Overige dorpsgebieden 34
1.1.4 Villagebieden 35
1.1.5 Sociale woningbouwgebieden 36
1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 36
1.2.1 Boerderijstroken vóór 1850 36
1.2.2 Buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940 37
2 Gebieden met bijzondere waarden 38
2.1 Inleiding 38
2.2 Inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden 40
2.2.1 Grote Melm 41
2.2.2 Dorpskern Soest 43
2.2.3 De Birkt 45
2.2.4 Soestduinen 47
2.2.5 De Paltz 49

3 Archeologische terreinen 52

4 Bouwkundige typologie 53
4.1 Verdedigingswerken, zaken en gebouwen met een militair karakter 53

4.2 Voorwerpen op velden, pleinen en straten 53
4.3 Gebouwen voor het lands-, gewestelijk en plaatselijk bestuur 53
4.4 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 54
4.5 Uitvaartcentra en begraafplaatsen 54
4.6 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 54
4.7 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 55
4.8 Gebouwen voor sport, recreatie, vereniging, vergadering en horeca 55
4.9 Kastelen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 55
4.10 Woningen en woningbouwcomplexen 56
4.11 Boerderijen 56
4.12 Bedrijfsgebouwen 57

5 Inventarisatie van bouwkundige objecten 58
5.1 Toelichting 58
5.2 Objecteninventarisatie

Literatuur en Bronnen

Bijlagen

Adressenlijst opgenomen objecten

VERANTWOORDING

De hierna volgende aanvulling in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht betreft de gemeente Soest, deel uitmakend van het inventarisatiegebied 'Utrechtse Heuvelrug'.
De opzet, indeling en gevolgde methodiek zijn in globale zin conform de richtlijnen, die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling of uitbreiding. Zo is er relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling in de periode vóór 1850. Een vergelijkbare uitbreiding betreft de objectinventarisatie zelf. De inventarisatie behelst ook de beschrijving en documentatie van cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten.
Het rapport bestaat uit twee delen: deel A (het grootste deel van de aanvulling) geeft een beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling in drie perioden (vóór 1850, 1850-1940, 1940-heden) en deel B bevat de stedebouwkundige typologie, de omschrijving van gebieden met bijzondere waarden, de bouwkundige typologie en enkele bijlagen.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,
Projectleider MIP,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING

De gemeente Soest ligt in het noordoosten van de provincie Utrecht. In het kader van het M.I.P. maakt Soest deel uit van de regio 'Utrechtse Heuvelrug'.

De grens met Hoogland wordt gevormd door de rivier de Eem. De overige grenzen worden niet door een dergelijk natuurlijk gegeven bepaald. De grens met Baarn en Zeist werd eind 14de eeuw vastgesteld toen men begon met de ontginning van het Soester- en Heezerveen. De resterende grens met Zeist en de grens met Amersfoort werden pas in 1816 definitief bepaald, toen Soest officieel een gemeente werd. Een wijziging onderging de grens in 1940, doordat de buurtschap Isselt bij Amersfoort werd gevoegd.

De huidige kern Soest, dat zich pas na 1920 sterk heeft ontwikkeld, bestaat uit de wijken Soestdijk ('t Hart), Soest en Soest-Zuid (De Bund), aaneengeregen langs de spoorlijn Utrecht - Baarn met ieder een eigen station en uit recente nieuwbouwwijken en bedrijfsterreinen aan de westzijde van de eng. Aan de andere zijde van de gedeeltelijk bebouwde Eng bevindt zich de nog landelijke buurtschap Hees en de naoorlogse wijken Overhees, Smitsveen en Klaarwater. Aan de spoorlijn ligt de kleine buurtschap Soestduinen, aangelegd rond het gelijknamige station. Het huidige Soesterberg is ontstaan na aanleg van het gelijknamige vliegveld in 1911 binnen de 17de-eeuwse vakkenstructuur.

2 BODEMGESTELDHEID EN AFWATERING

Soest ligt op het overgangsgebied van de Utrechtse Heuvelrug en het lagere Eemland. Op diverse plaatsen is deze zeer markante overgang, ondanks de sterke verdichting van het bebouwingslint, nog zichtbaar vanaf de op de oostflank gelegen parallelle wegen Steenhoffstraat, Kerkpad en Lange Brinkweg. De Soester Eng ontstond als een opvallende, geïsoleerde hoogte tussen de twee andere uitgestrekte stuwwallen van Het Gooi en de Heuvelrug. Op enkele plaatsen komen dekzandruggen voor, bijvoorbeeld langs de P. van de Bremerweg nabij de spoorwegovergang.

In lagere gebiedsdelen met een stagnerende afwatering is veen afgezet: het Soesterveen, rond Soestdijk en de polder Middelwijk. In de polders Middelwijk en Langeindsche Maten is het veen bedekt door een kleilaag (vanuit de Eem en de Zuiderzee). Voor zover het veen niet door klei is bedekt heeft men dit in de periode vanaf 1400 voor turfwinning afgegraven.

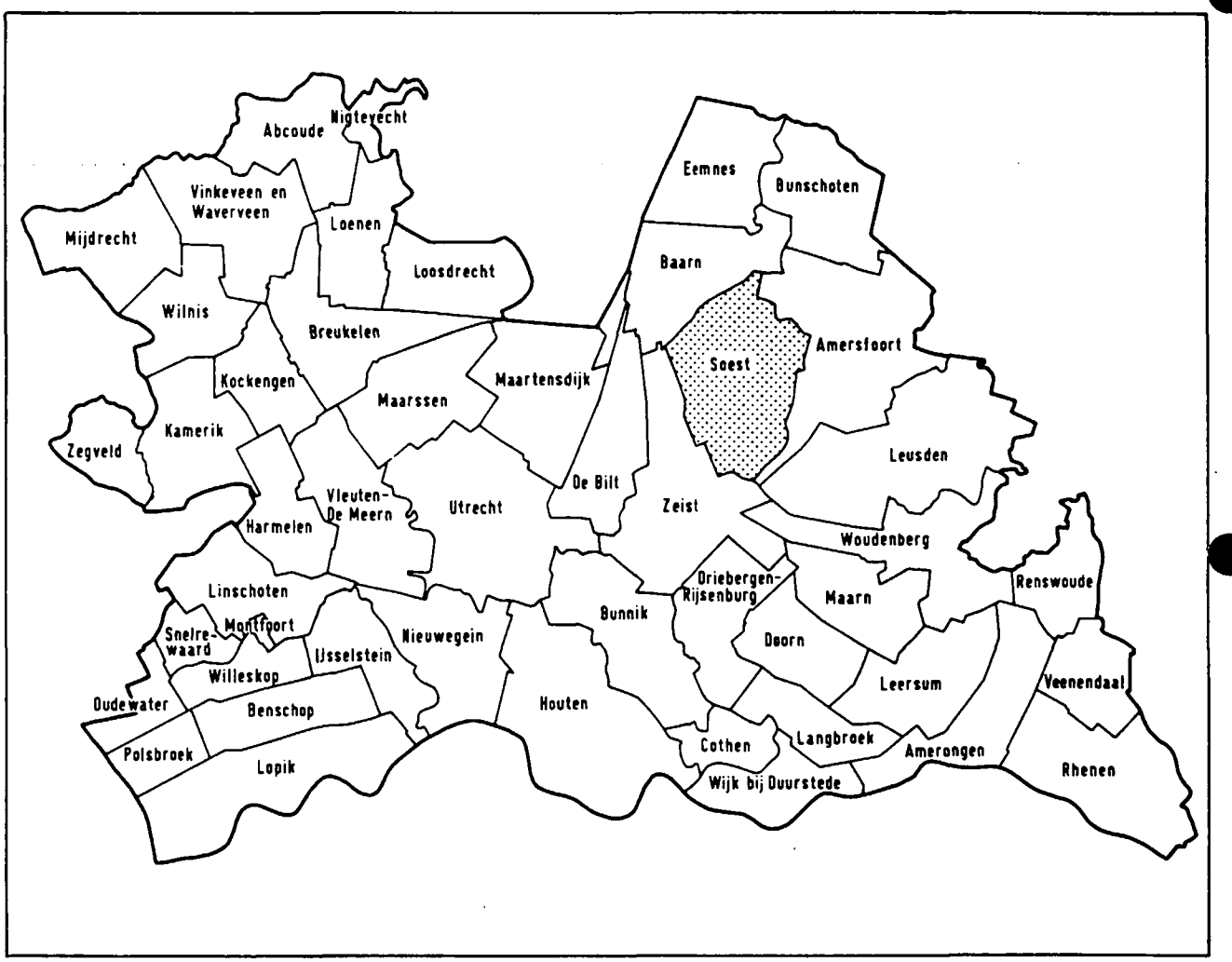

Afb. 1 Gebiedsindeling Monumenten Inventarisatie Project provincie Utrecht.

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

De Utrechtse Heuvelrug en de stuwingen van Soest en Baarn vormden in de prehistorie een aantrekkelijke woonplaats. Men was er permanent van wateroverlast gevrijwaard. Dankzij de nabijheid van rivieren, of in ieder geval lager gelegen gebieden, was men verzekerd wel van drinkwater. Van een groot deel van deze bewoning zijn slechts in de bodem sporen achtergelaten; deze (oudste) bewoning blijft hier onbesproken.

In de Jonge Steentijd (Neolithicum 5300-2100 v.Chr.) en de Bronstijd (2100-800 v.Chr.) waren de bewoners zelfverzorgende boeren. Belangrijke nog zichtbare sporen uit deze periode zijn de grafheuvels: het zogenaamde Engenbergje op de Soestereng, een grafheuvel in het Monnikenbos en twee vermoedelijke grafheuvels in de Korte Duinen (zie deel B; 3.1).

3.2 ONTGINNING

Toename bewoning

De 5de en 6de eeuw hadden een verregaande ontvolking van de noordelijke Nederlanden te zien gegeven ten gevolge van volksverhuizingen naar het vroegere Romeinse gebied. In de Merovingische en vooral de Karolingische tijd (750-900 n.Chr.) nam het bewoonde areaal weer sterk toe. In deze periode zijn veel nieuwe nederzettingen ontstaan (veelal op de plaats van vroegere bewoning) of bestaande nederzettingen gegroeid.

Uit onder meer schriftelijke bronnen mag worden afgeleid dat zich op het grondgebied van Soest in deze periode twee nederzettingen bevonden: Soest en Hees. In deze periode heeft men hoger gelegen gronden als akkerland in ontginning genomen. In Soest resulteerde dit uiteindelijk in het ontstaan van de Soester eng. Het akkerland van Hees, gelegen tegen de huidige grens met De Bilt nabij Den Dolder, heeft men reeds in de 15de of 16de eeuw weer prijsgegeven, hiertoe mogelijk genoodzaakt door uitdroging/overstuiving van de akkers door grondwaterstandverlaging vanwege naburige turfwinning.

3.3 GRONDGEBRUIK

3.3.1 Agrarisch grondgebruik

Gemengd grondgebruik

De nederzettingen werden gevormd door kleine agrarische gemeenschappen die in hoge mate zelfvoorzienend waren. Het landbouwsysteem was gebaseerd op een gemengde agrarische bedrijfsvoering. Dit hield in dat ieder bedrijf over bouwland beschikte en daarnaast enig vee bezat. Na het jaar duizend kwam het accent steeds sterker op akkerbouw te liggen. In deze periode ontstonden grotere akkercomplexen, die in Utrecht bekend stonden als 'eng'. (De term es wordt in Nederland gebruikt als algemene benaming

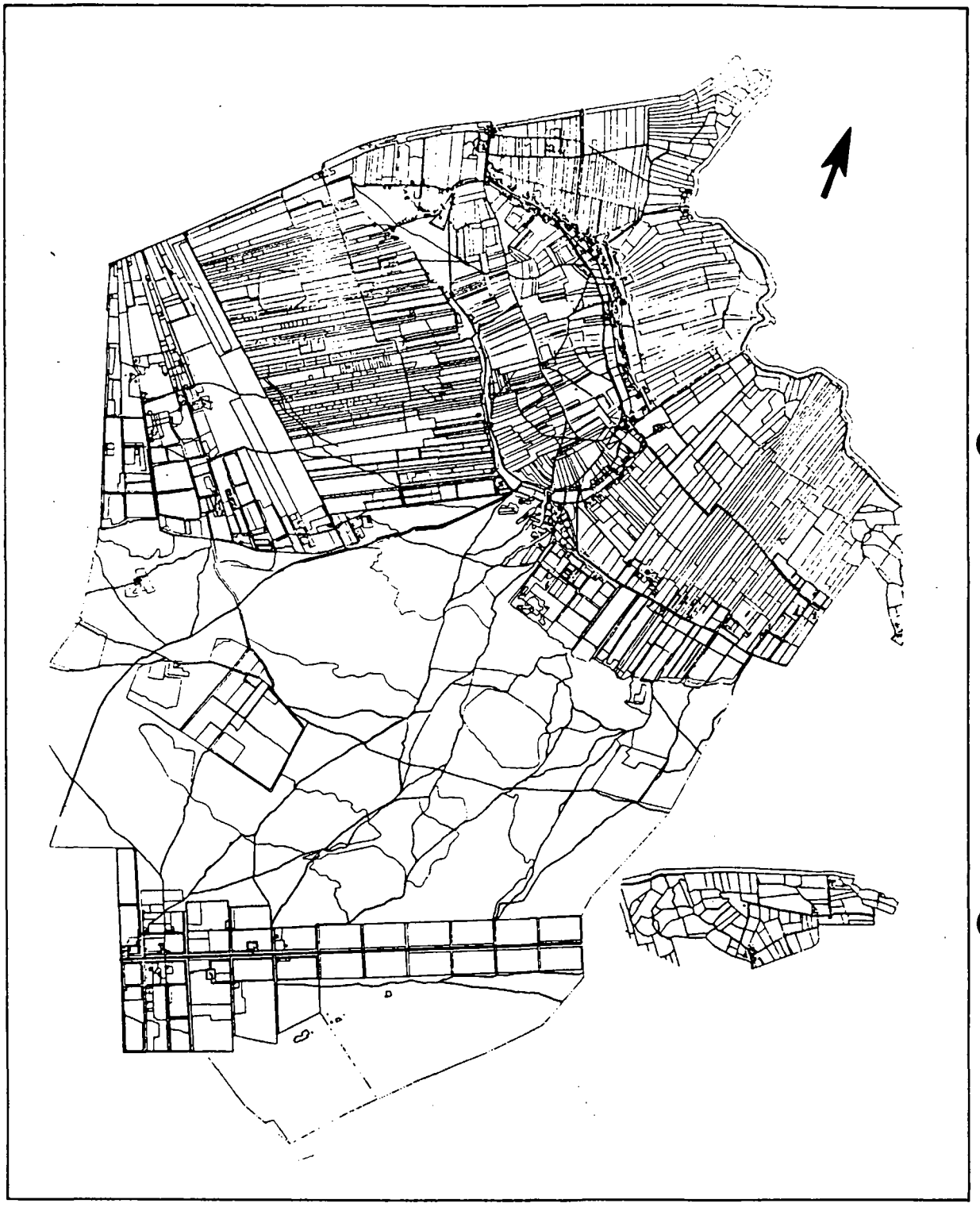

Afb. 2 Soest in 1832 volgens het kadastraal minuutplan. De woeste gronden, de vakken-structuur van Soesterberg, de dorpseng, de lage gronden langs de Eem en in het noordwesten zijn duidelijk als eenheden herkenbaar.

voor deze bouwlanden). Door intensieve potstalbemesting werd de eng, die toch al verhoogd was gelegen, verder verhoogd.

Op de geïsoleerde stuwing in Soest werd de Soester Eng aangelegd. Deze eng is binnen de provincie Utrecht wel het meest sprekende voorbeeld van een dergelijke 'dorpseng', zowel door de opvallende landschappelijke ligging als door de omvang van de eng en de situering van de vroegere nederzetting aan de oostflank. Verreweg de meeste percelen strekken zich in de richting ZW-NO: men spreekt in dit geval wel van een 'éénstrepige dorpses'. Bekend is dat in de 14de eeuw vooral haver en gerst werden verbouwd, daarnaast ook rogge en een weinig boekweit. De eng is in deze eeuw voor een groot deel overbouwd.

Andere onderdelen van het systeem van gemengd grondebruik waren de lager gelegen gronden langs de Eem die als hooiland in gebruik waren en de hoger gelegen zandgronden ten zuiden van Soest. De heidegronden in de omgeving van de Soesterberg, De Bunt, 't Hart waren (evenals het Soesterveen en de Brink) meentgrond, gemeenschappelijk grondbezit. Voortdurend waren er conflicten over de rechten van de diverse aanliggende dorpen op de heide. Met name Amersfoort was erop uit haar grondgebied uit te breiden ten koste van de omliggende plaatsen. De rechten op de heide bestonden uit het weiden en drijven van schapen, het maaien van hei- of brandplaggen en - niet op de laatste plaats - uit het plaatsen van bijenkorven op de 'bijesteden'.

Het veengebied aan de noord- en westzijde van de eng werd gebruikt als extensieve weidegrond en als brandstofleverancier (turf).

Latere ontginning: vervening en veenontginning

Oorspronkelijk vormde het veen aan de overzijde van de tegenwoordige grens tussen Baarn en Soest met het veen van Laag Hees, het Soesterveen en het veen bij Soestdijk één geheel. Een eerste scheiding ontstond omstreeks 1239, toen het kapittel van St. Jan te Utrecht de Oude Gracht liet graven. Deze liep van het aan dit kapittel behorende veen bij de (Lage-) Vuursche via Soest naar de Eem, waar bij de Grote Melm het turf ingescheept kon worden. Langs deze wetering lag de oudste en ca. 5 KM lange veenontginning. In de 15de eeuw was de brede veenstrook reeds gesplitst in smallere stroken.

Tussen de Soester Eng en de zandgronden van Baarn lag een wigvormig stuk veen, dat zich van de Eem westwaarts uitstrekte tot aan de heidegronden van 't Hart. In 1379 werd de grens tussen Baarn en Soest in dit veengebied bepaald en werd het binnen Soest gelegen deel in exploitatie genomen ten behoeve van de bisschop te Utrecht. Omstreeks 1430 werd de vervening verpacht en kwam de noord-zuid gerichte strookvormige percelering tot stand.

Omstreeks 1400 werd een begin gemaakt met de ontginning van Laag Hees en Soesterveen. Het veengebied werd verdeeld in 12 ontginningshoeven: 6 in de richting van Hees, 6 in de richting van Soest. Met deze ontginning werd tevens de achtergrens van het Soesterveen en de grens tussen Soest en Hees vastgelegd. Voor het vervoer van de turf uit dit gebied werd in 1398 door bisschop Frederik van Blankenheim vergunning verleend voor de aanleg van een waterweg naar de Eem. De nieuwe gracht kreeg later de naam Praamgracht. Na de vervening werden de niet al te drassige delen van het verveende gebied als cultuurland in gebruik genomen.

3.3.2 Delfstoffenwinning

Vervening
Aan de noord- en westzijde werd de Soestereng begrensd door veengronden. Reeds in 1239 werd de Pijnenburgergrift gegraven voor de afvoer van de turf uit het Soesterveen naar de Eem. Van turfwinning op grote schaal was toen vermoedelijk geen sprake. In 1378/79 werd het veen bij de Soest-dijk (tussen Soest en Baarn) nog een 'wilt veen' genoemd, dat wil zeggen dat het nog niet in exploitatie was genomen. Kort daarna werden in het gebied sloten gegraven en konden de turfgravers aan het werk gaan. Eerst na verpachting van de veenexploitatie kwam de exploitatie op ruimere schaal op gang en vestigden zich vermoedelijk mensen bij het veen van Soestdijk.

In de 14de eeuw en 15de eeuw werd ook het veen van het Soesterveen afgegraven. In de tweede helft van de 15de eeuw was de vervening zover voortgeschreden, dat men gedeelten in de nabijheid van de Soestereng in cultuurland omzette en er ook huizen ging bouwen. Het verder gelegen gedeelte van het Soesterveen (tussen de Veensloot en de Wieksloterweg) hield in 1553 op te bestaan als meent-grond. In dat jaar werd het gebied onder de afzonderlijke gerechtigden verdeeld. Een strookvormige percelering en individuele afgraving en ontginning waren het gevolg. Door de ontgraving veranderde het gebied voor een groot deel in plassen. Na 1900 werd het gebied omgezet in grasland, wel nog met de kenmerkende strookvormige percelering.

Kalkovens
In de 16de eeuw stonden langs de Eem enkele kalkovens. Tot halverwege de 19de eeuw zijn deze ovens in gebruik geweest. Nog steeds staan er bij de boerderij op de Grote Melm twee zogenaamde lesschuren, waarin vroeger de gebrande kalk werd geblust (gelest). Van waar de kalk (schelpen) werd aangevoerd is niet bekend. De aanwezigheid van een kalkbranderij langs de Eem - behalve in Soest ook in Baarn - hield mogelijk verband met de aanwezigheid van voldoende brandstof (turf) ter plekke in combinatie met goed vaarwater. Aanwezigheid van de ovens heeft niet geleid tot het ontstaan van een kleine bewoningskern.

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Landwegen

Hoofdstructuur: interlokale verbindingen
Belangrijkste interlokale verbinding was vanouds de verbinding met Amersfoort. Deze verbinding werd gevormd door twee wegen, de laaggelegen Neerweg (thans Peter v.d. Bremerweg geheten) en de hoger gelegen Hoge Birksche Weg (thans Birkstraat).

In de lengterichting werd de eng doorsneden door de oude verbindingsweg (heerweg) tussen Amersfoort en Amsterdam. Deze weg volgde in Soest het tracé Kolonieweg, Molenweg, Soesterengweg en Julianalaan.

Naar het noorden toe bezat Soest een verbinding met Baarn (en Het Gooi) via de Soestdijk, aangelegd als verhoogde weg in het derde kwart van de 14de eeuw. De Soestdijk werd door de bisschop aangelegd in het aan hem toebehorende veen om in de winter over een droge doorgangsweg te kunnen beschikken naar Huis ter Eem.

Naar het zuidwesten liepen vanaf De Bund (Soest-Zuid) over de Soester en Biltse Duinen paden in de richting van De Bilt (en Utrecht) en Zeist.

Op 12 augustus 1652 keurden de Staten van Utrecht de aanleg en beplanting goed van de Amersfoortsestraat, die een belangrijke verbinding tussen Utrecht en Amersfoort tot stand moest brengen. Vanaf De Bilt volgde de weg een nieuw, kaarsrecht tracé, dat het zuidelijke grondgebied van Soest doorsneed. Aan weerszijden van de weg werd de grond verdeeld in 17 percelen van 376 meter breed en 188 meter diep. Wanneer een eigenaar van een perceel besloot op zijn terrein een huis te bouwen, kreeg hij de dubbele diepte aan grond toegewezen. De vakken werden van elkaar gescheiden door paden van ongeveer 11 meter breed. De weg met bijbehorende vakkenverdeling en dwarswegen hebben de hoofdstructuur van het zuidelijke gebied van Soest (Soesterberg) blijvend bepaald.

Lokale wegen

Binnen het patroon van lokale wegen kunnen naar hun functie diverse soorten wegen worden onderscheiden:

* wegen rondom en over de Soestereng. Met name het beeld aan de oostzijde is bijzonder. Op korte afstand van elkaar liepen reeds in de 16de eeuw (en waarschijnlijk al veel eerder) meerdere parallelle wegen: twee wegen die de langgerekte brinkruimte begrensden (de Lange Brinkweg-Korte Brinkweg aan de oostzijde en een weg aan de westzijde, die voor het grootste deel samenvalt met de huidige weg Amersfoort-Baarn). Het aldus omgrensde terrein werd in de lengte doorsneden door een pad, het Kerkpad. De meest westelijke weg was vanouds de doorgaande weg. Boerderijen waren gelegen aan de oostzijde van het Kerkpad, met de voorzijde naar de eng gericht.
* twee turfwegen, die vanuit de nederzetting over de eng naar het veengebied liepen: de oudste Torfwech of 'den Soesterturfwech' geheten, bestond uit de tegenwoordige Noorderweg en Maatweg en liep vandaar naar het overzetveer de Grote Melm, gelegen aan de Eem. Een tweede turfweg, de tegenwoordige Waldeck Pyrmontlaan, liep dieper het (later ontgonnen deel van het) veengebied in.
* vanaf de op de eng staande schaapskooien vormden schaapsdriften verbindingen met de meer naar het zuidwesten gelegen heide.
* hooiwegen liepen vanouds naar de lagere hooilanden langs de Eem. De eerste, een zijweg van de P. v.d. Bremerweg, heet nog steeds Hooiweg. Reeds in 1486 stond de weg onder de naam 'Hooiwech' bekend. De tweede, in 1598 'den achteren Hooywech' genaamd, is de Grote Melmweg-Maatweg-Weg in de Maten.
* een jaagpad langs de Eem liep vanaf Amersfoort naar de Grote Melm; in 1613 werd het jaagpad doorgetrokken tot de Zuiderzee. Thans is het jaagpad als voetpad afgesloten.
* vanuit de nederzetting Soest liepen wegen in de richting van de los- en laadplaatsen de Kleine Melm en Grote Melm.

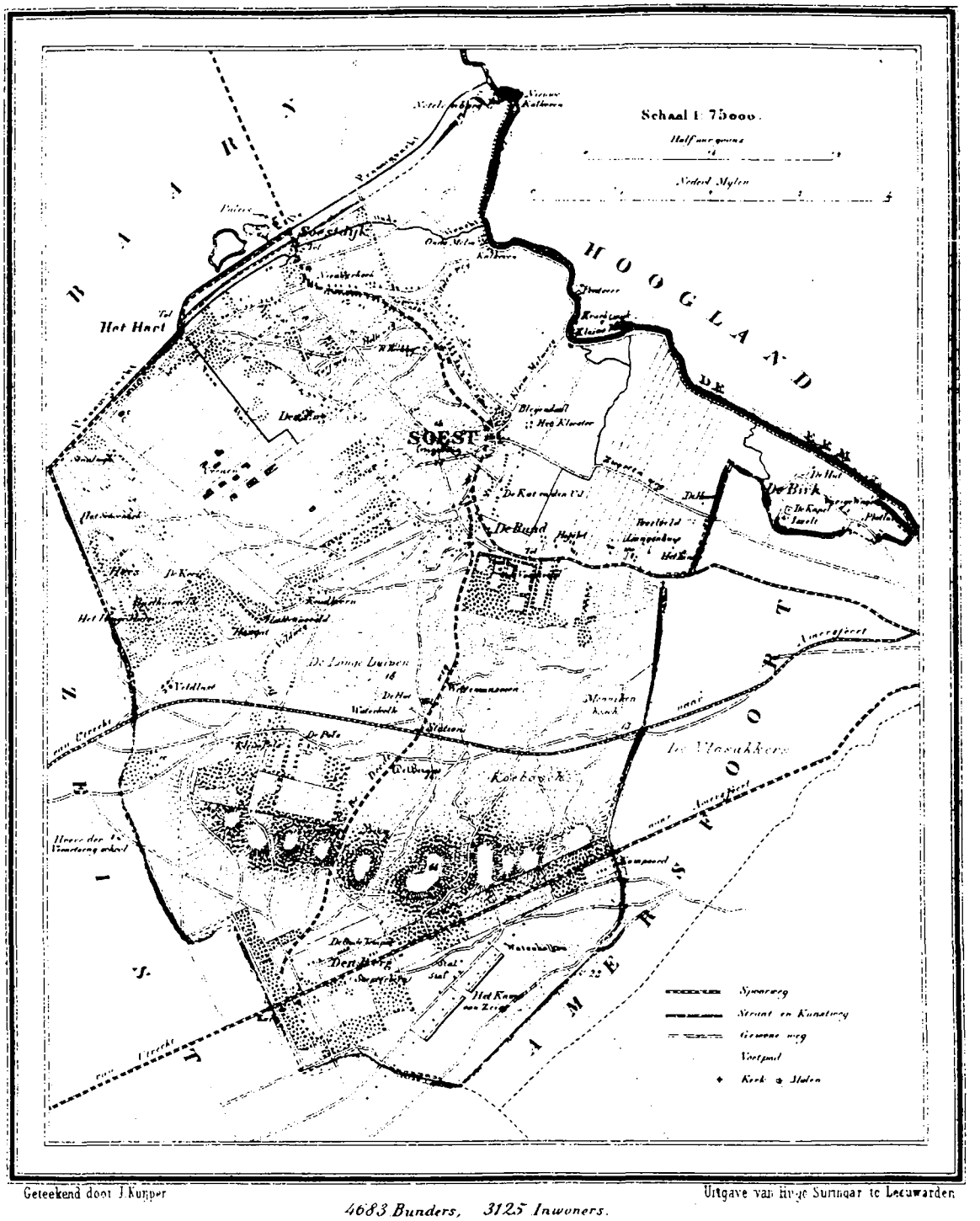

Afb. 3 Het patroon van wegen en de bebouwingsstructuur omstreeks 1860.

* tal van paden liepen vanuit het bewoonde gebied van Soest in een onregelmatig, vlechtend patroon over het zuidelijke heidegebied.

3.4.2 Waterwegen

Vanwege de ondiepte van de Eem (tengevolge van bezinking van zand dat door de beken werd meegevoerd) was het voor zeeschepen die op Amersfoort voeren somtijds noodzakelijk hun vracht over te laden op kleinere schepen. Aanvankelijk vond deze overslag plaats bij de Oude of Grote Melm te Soest. In de 17de eeuw werd daarnaast de Nieuwe of Kleine Melm in gebruik genomen. Beide losplaatsen bleven naast elkaar in gebruik. Bij de Nieuwe Melm verrees in 1681 een veerhuis annex herberg. Het overzetveer tussen Hoogland en Soest kreeg hoe langer hoe meer betekenis voor doorgaand verkeer, dat buiten Amersfoort om ging. De Grote Melm is in de jaren '30 buiten gebruik geraakt. De Kleine Melm wordt nog als losplaats voor grind gebruikt. Mede dankzij uitdieping van de Eem voeren de meeste schepen na 1930 door naar Amersfoort. Thans speelt de Eem geen rol meer voor het watertransport.

Turf vanuit het Soesterveen werd via de Eem per schip verder getransporteerd.

3.4.3 Dijken en kades

Waterkerende dijken komen niet voor. Langs delen van Eem ligt een lage (zomer)kade.

3.5 NEDERZETTINGEN

3.5.1 Soest

Domeinstelsel
Delen van de Heuvelrug waren in de 10de eeuw als grootgrondbezit in handen van (Utrechtse) kerkelijke instellingen. Het grootgrondbezit werd beheerd door middel van het domeinstelsel. Het domein (villa) was in het ideale geval in tweeën verdeeld. Het vroonland werd door de domeinheer (meier) vanuit een centraal gebouw, de vroonhof (curtis), geëxploiteerd. Daarnaast was een deel van het domeinland als tijnshoeven uitgegeven aan boeren.

Reeds voor het jaar 1000 bestond de nederzetting Soest vermoedelijk uit 20 of 21 hoeven, die aan eenzelfde hof (curtis) onderhorig waren. Deze hof lag vrijwel zeker in de Kerkbuurt. Deze plaats lag bijzonder gunstig, niet alleen omdat men hier op de grens van de eng en de Eemvallei zat, maar ook omdat de verbinding naar de Eem hier het kortst was. Vermoedelijk werd de hof reeds voor het begin van de 14de eeuw buiten werking gesteld.

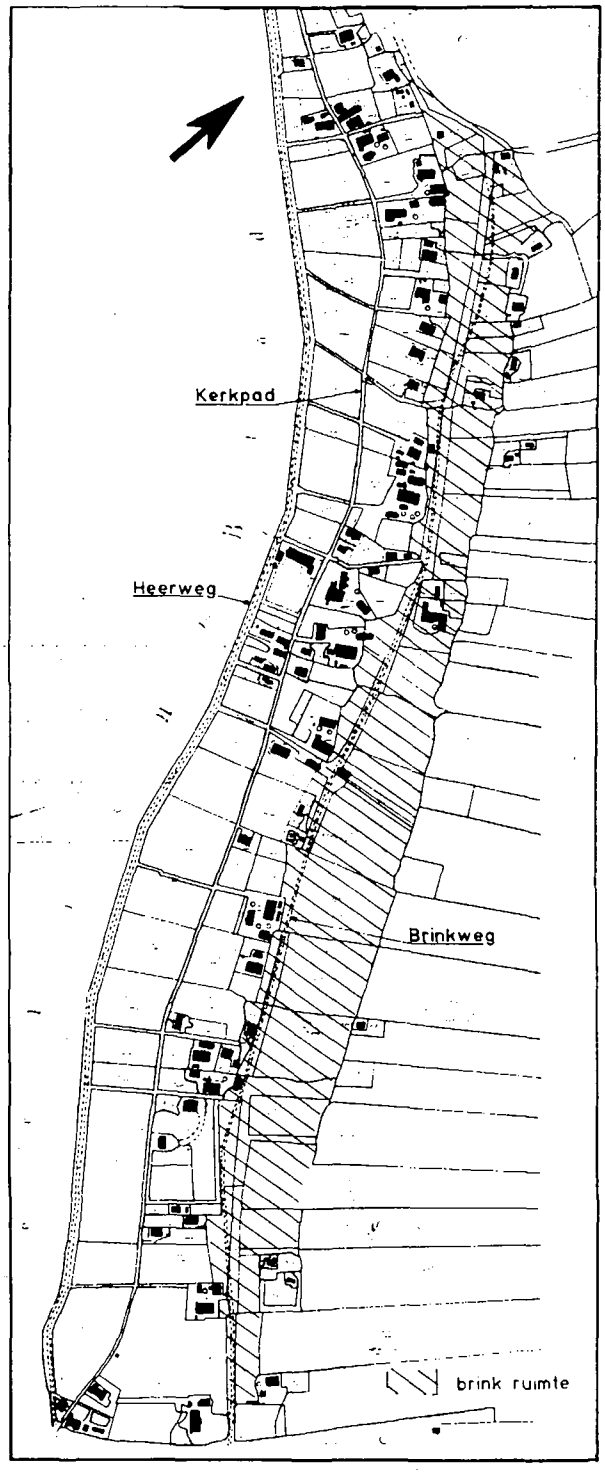

Afb. 4 De Soesterbrink in 1832 volgens het kadastraal minuutplan.

Eénzijdig wegdorp of flankesdorp

Soest vormt een van de weinig bekende voorbeelden uit de periode van het domeinstelsel van een volgens een regelmatig opgezet grondplan gestichte nederzetting. Bij de stichting van de hof te Soest werd aan elk van de horige hoeven langs het pad volgens een vooropgesteld plan een brede strook grond toegewezen, die tegenover de hoeve lag. De boerderijstrook had de vorm van een 'éénzijdig wegdorp'. Ook de term 'flankesdorp' is echter van toepassing: de nederzetting was gelegen aan de rand van de grote ovale dorpseng, de Soester-eng. De kerkbuurt vormde een kleine dorpskom rondom een driehoekig pleintje, hoogst waarschijnlijk ontstaan uit de voormalige hof. Samen met de reeks van ca. 20 horige hoeven vormde dit de oudste kern van het dorp. In deze vorm moet de nederzetting reeds vóór het jaar 1000 hebben bestaan.

De kerk van Soest werd niet eerder gebouwd dan in de 14de eeuw, toen het dorp een zelfstandige parochie werd. Waarschijnlijk had de kerk een voorloper in een kapel op de hof.

Brinkdorp

De brink kan als toevoeging aan het bestaande éénzijdige wegdorp worden gezien. In de rentmeestersrekeningen uit het einde van de 14de eeuw is voor het eerst sprake van de Brink van Soest. De brink was, voor zover bekend, een open grasvlakte, waar alleen boomgroei werd toegelaten in de onmiddellijke nabijheid van de boerderijen en vlak langs de scheisloten aan de achterzijde ervan. Tussen de verspreid gelegen boerderijen en langs de Brinkweg liet men vee grazen. Het westelijke deel werd gebruikt voor het optassen van graan- en hooimijten en voor de opslag van turf.

De langgerekte brink werd aan twee zijden door een weg begrensd; dwars over de Brink liep een kerkpad. Boerderijen lagen aan de oostzijde van dit pad, met de voorzijde naar de eng.

Verdere ontwikkeling

In de periode tot aan de 1850 heeft bewoning van het gebied rond de Soestereng zich verder uitgebreid. Na de ontginning van het afgeveende Soesterveen ontstond ook aan de westflank van de Soestereng een boerderijstrook. Een schuchter begin van de buurten 't Hart (aan de noordwestzijde van de eng) en De Bunt (aan de zuidzijde van de eng) trad tegen het einde van de 17de eeuw op. Verdere groei van deze buurten werd in de 18de eeuw sterk afgeremd, omdat dit ten koste ging van de oppervlakte meentgrond. Pas in het begin van de 19de eeuw werd een gedeelte van deze gronden in erfpacht uitgegeven, waardoor een verdere uitgroei van deze buurten mogelijk was.

De meeste bebouwing was in een langgerekte strook aan de noord- en oostzijde van de eng gelegen. Dit bebouwingslint werd hoofdzakelijk gevormd door boerderijen, veelal met schaapskooien. Een kleine kom binnen dit bebouwingslint was ontstaan rond de in oorsprong 11de-eeuwse N.H.-kerk, op de kruising van de huidige Kerkstraat met de Eemstraat en op de vermoedelijke plaats van de vroegere hof. Ter plekke was binnen het parallelle wegpatroon een onregelmatigheid ontstaan: in een kleine straal rond de kerk liep

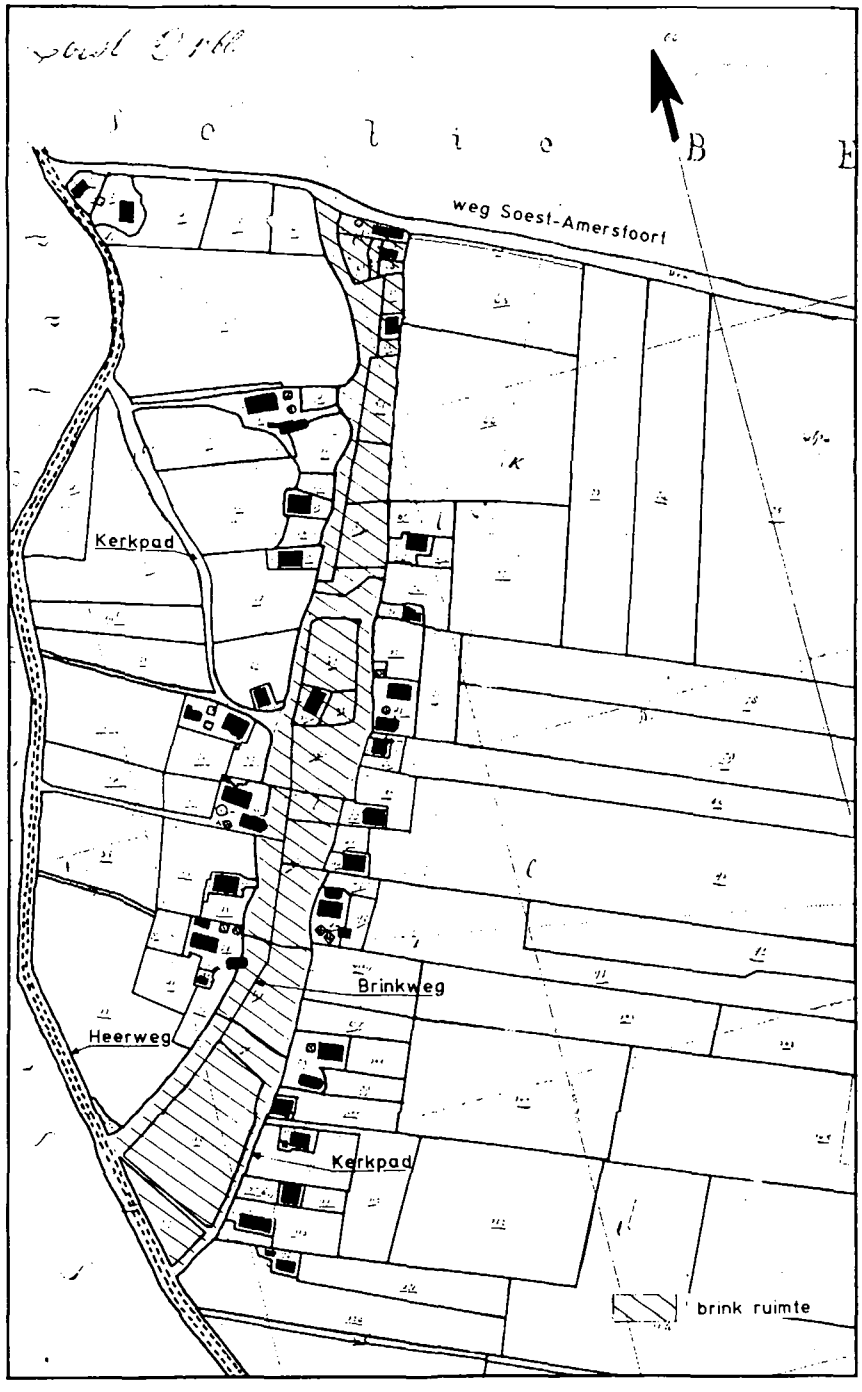

Afb. 5 De kleine brink in Soest volgens het kadastrale minuutplan 1832.

een ringvormige weg. Deze zogeheten kerkbuurt bevatte enige niet-agrarische bebouwing, zoals het oude raadhuis (1823), het Oude Mannen- en Vrouwenhuis, de herberg 'De Drie Ringen' (1580 gebouwd). Aan de oostzijde van de kerkbuurt lagen het voormalige kasteel Bleyendaal (bekend in de 15de eeuw; sloop 1971) en het voormalige klooster Mariënburg (bestond reeds in 14de eeuw; verwoest en opgeheven tijdens Reformatie; resteert nog boerderij ''t Klooster').

3.5.2 Soestdijk

De buurt Soestdijk was ten dele in Soest, ten dele in Baarn gelegen. Langs de grens met Baarn lagen op grondgebied van Soest enkele 18de- en 19de-eeuwse buitenplaatsen. Langs de Soestdijk lagen Colenso, Vredehof en Nieuwerhoek; meer naar het westen werd in 1840 Eikenhorst gebouwd op de plaats van het veenhuis uit circa 1745. In de eerste helft van de 19de eeuw ontwikkelde Soestdijk zich enigszins als ontspanningsoord met drie logementen (in 1847).

Aan het begin van de 19de eeuw was de eng omgeven door een krans van bebouwing, met een verdichting in de buurten 't Hart, Den Eng, De Bunt, Soest-kerkbuurt en Soestdijk. Agrarische bebouwing bleef over het geheel genomen bepalend voor het bebouwingsbeeld.

3.5.3 Hees

Het toponiem Hees komt voor het eerst in 838 in de bronnen voor. In de 11de eeuw wordt Hees, evenals Soest, een 'villa' genoemd, en moet dus een hof met een aantal horige hoeven (vermoedelijk 14 in getal) hebben gehad. De juiste ligging van Hees is moeilijk te achterhalen. Het moet gelegen hebben aan de Oude Amersfoortseweg, op de plaats die in de 17de eeuw Overhees werd genoemd.

Evenals Soest bezat Hees een eng (die thans door de gemeentegrens tussen Zeist en Soest wordt doorsneden). De nederzetting Hees lag aan de west- of zuidwestrand van de eng.

Reeds in de 16de eeuw moet de nederzetting verdwenen zijn: aan het begin van de 17de eeuw trof men ter plekke slechts heidevelden aan. De ondergang van Hees hing mogelijk samen met de veenontginning van Laag Hees omstreeks 1400: misschien werden de akkers overstoven of droogden ze uit door verlaging van de grondwaterstand.

3.5.4 Verspreide en bijzondere bebouwing

In de tweede helft van de 15de eeuw was de vervening van het Soesterveen zover voortgeschreden, dat men de gedeelten in de nabijheid van de Soestereng in cultuurland omzette en er ook huizen ging bouwen. Daarmee ontstond de buurt De Eng als randnederzetting langs het oude bouwland. De verder van de eng gelegen vergraven gebieden waren dermate laag gelegen dat ze in de 19de eeuw bestonden uit moerassige terreinen, met talloze

kleine plassen. In de 19de eeuw werden kavels opgesplitst en verrezen tal van kleine keuterboerderijen. Thans is dit gebied geheel bebouwd met naoorlogse woningen (Klaarwater, Smitsveen, Overhees) en een industrieterrein.

Het kamp van Zeist
Het uit de Franse Tijd daterende legerkamp 'het kamp van Zeist' lag ten dele langs de zuidgrens op het grondgebied van Soest. Tijdens de Eerste Wereldoorlog is het kamp gebruikt als interneringskamp voor Belgische militairen. Enkele houten barakken (en drinkputten?) van het kamp resteren nog. Het terrein is thans in gebruik als militair oefenterrein.

Buitenplaatsen
Aan het begin van de 19de eeuw lagen binnen de gemeente Soest verschillende buitenplaatsen: een concentratie in Soestdijk (Colenso, Vredehof en Nieuwerhoek), Eikenhorst (gebouwd 1898 als buitenplaats in landschapsstijl), het oude kasteel Bleyendaal aan de oostzijde van de kerkbuurt (gesloopt 1971), Middelwijk langs het Kerkpad (gesloopt) en de grote buitenplaats Vosseveld (oorspronkelijk 'Heuvel en Dal' geheten, bouwdatum circa 1654).

Aan de zuidzijde van de in 1652 aangelegde Amersfoortse-straat kwam binnen het patroon van de vakken-verkaveling geleidelijk een reeks buitenplaatsen tot stand, zoals: Egghermonde (oorspronkelijke laat 17de-eeuwse buitenplaats 'Onder Water'; huidige gebouw 'Egghermonde' dateert uit 1914); De Oude Tempel (begin 19de eeuw grote boerderij annex bierhuis; in 1919 bouw huidige landhuis); Cenakel en Kontakt der Kontinenten (in 17de en 18de eeuw onbebouwd; in 1924 vestiging van het Klein Seminarie annex gymnasium Kontakt der Kontinenten; in 1939 bouw van het klooster Cenakel).

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 1850-1940

4.1 RUIMTELIJKE STRUCTUUR OMSTREEKS 1850

Omstreeks 1850 waren de verbindingen van Soest met de buitenwereld nog bescheiden. De tegenwoordige Rijksweg van Amsterdam over Baarn en Soest naar Amersfoort was reeds als verharde weg aanwezig, evenals de wegen naar Soesterberg en van Utrecht via Vollenhove en Soesterberg naar Amersfoort. Deze wegen waren vrijwel geheel onbebouwd.

De gemeente kende qua grondgebruik een duidelijke ruimtelijke geleding. De lagere gronden in de richting van Eem en in de richting Amersfoort waren grotendeels in gebruik als wei- en hooiland; de eng werd als bouwland benut. In het Soesterveen waren de lagere delen in gebruik als hooiland of lagen ongebruikt en waren de hogere delen ontgonnen tot bouwkampen; Hees was grotendeels bos. Het gebied ten zuiden van Hees en ten zuiden van de eng was een groot aaneengesloten heidegebied.

Binnen de gemeente was Soest de enige nederzetting van betekenis. De nederzetting bestond uit bebouwing die als een krans rondom de eng was gelegen. Van een duidelijke dorpskom was geen sprake. Het Hart en De Bunt vormden binnen deze krans kleine buurten met een sterk vertakt stratenpatroon (of beter: padennet). Beide buurten waren verbonden door het langgerekte boerderijlint langs de Brink aan de noord- en oostzijde van de eng. Een kleine dorpskern was ontstaan bij de N.H.-kerk, maar was vrijwel opgenomen in de structuur van het bebouwingslint. Aan de westzijde van de eng was een bebouwingslint, genaamd De Eng, gevormd door de bouw van kleine boerderijen en arbeidershuisjes na de vervening en ontginning van het Soesterveen. Langs de uitvalswegen van Soest naar Amersfoort had zich een los boerderijlint gevormd. Aan de noordzijde vormde Soestdijk een kleine buurt met enkele buitenplaatsen (Colenso, Vredehof en Nieuwerhoek), die langs de weg naar Baarn (en het paleis Soestdijk!) waren gelegen.

Een kleine bebouwingskern, Den Berg genaamd, was ontstaan langs de Amersfoortsestraat bij de kerk aan de grens met Zeist. De nederzetting was tot stand gekomen binnen het bestaande vakkenpatroon en had door opsplitsing van percelen voor een verdere verfijning van deze regelmatige structuur gezorgd.

De bebouwing in de gemeente Soest bestond omstreeks 1850 nog vrijwel geheel uit boerderijen en arbeiderswoningen.

4.2 GRONDGEBRUIK

4.2.1 Agrarisch grondgebruik

Zoals ook elders het geval was nam in de periode na omstreeks 1875 geleidelijk de oppervlakte bouwland af ten koste van weiland. De oppervlakte weiland verdubbelde in de periode 1850 tot 1940 tot 1450 HA. In de jaren '20 werd het Soesterveen in

cultuur gebracht. De totale oppervlakte cultuurgrond was in 1940 circa 2000 HA.

4.2.2 Bebossing

Het uitgestrekte zandgebied dat het zuidelijk deel van Soest beslaat, bestond omstreeks 1850 nog grotendeels uit heide en zandverstuivingen. Slechts delen van het gebied die niet in gemeentelijk maar particulier bezit waren, waren reeds in 1850 bebost. Dit geldt met name de gebieden De Paltz en de strook langs de Amersfoortsestraat. Het grootste gedeelte van het zandgebied is pas na 1920 bebost

Van het verveende gebied ten westen van de Wieksloterweg (Hees) waren reeds in 1850 delen bebost. Reden hiervoor was vermoedelijk de slechte geschiktheid van deze gronden voor landbouw. In de periode tot 1940 breidde de oppervlakte bos zich in dit gebied verder uit.

In 1946 bestond van de totale gemeentelijke oppervlakte circa 950 HA uit bos en 1050 HA uit woeste grond.

Het gebied ten oosten van de Van Weerden Poemanweg werd rond de eeuwwisseling in gebruik genoemen door de 'Utrechtsche Waterleiding Maatschappij'. Aan de weg verrees een nog bestaand pompstation.

4.2.3 Delfstoffenwinning

Op kleine schaal werd tot in deze eeuw veen afgegraven in het Soesterveen. De veenwinning geschiedde ongeordend. Uitvening van de lagere delen leidde tot plasvorming.

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Landwegen

In de wegen-infrastructuur vonden in de periode 1850-1940 weinig ingrijpende veranderingen plaats. Het wegennet bleef grotendeels ongewijzigd. Al kwamen er nauwelijks nieuwe verbindingen bij, de wegen zelf veranderden wel: steeds meer wegen werden verhard en, in verband met de sterke toename van het autoverkeer na 1920, verbreed. Tollen aan de Birkstraat, Amersfoortsestraat en Beckeringhstraat (nog bestaand tolhuis) dienden begin deze eeuw de bekostiging van deze wegen.

In 1951 waren de belangrijkste interlokale verkeerswegen de betonweg De Bilt - Soestdijk, alsmede de rijksstraatweg van Baarn (door de Vredehofstraat, Burg. Grothestraat, Van Weedestraat, Steenhoffstraat, Middelwijkstraat en Kerkstraat) naar Amersfoort; de Amersfoortsestraat (een betonweg) vormde primair de verbinding tussen Utrecht (via De Bilt) en Amersfoort, maar verbond via de Van Weerden Poelmanweg ook Soest met Utrecht.

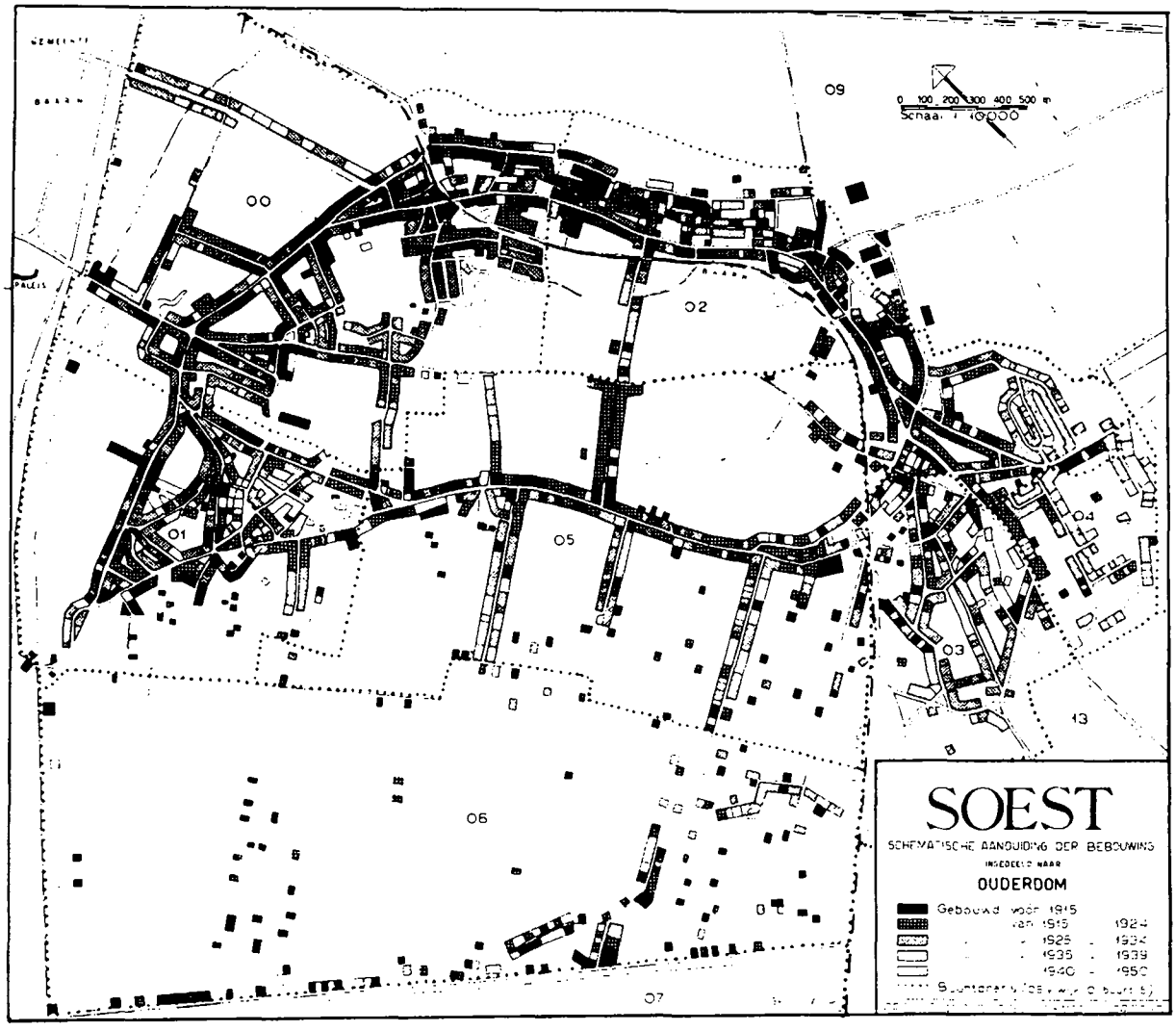

Afb. 6 Ouderdom van de bebouwing in Soest (uit: P.P.D-rapport).

Nadat in de jaren twintig het wegverkeer tot ontwikkeling kwam, werd de groei van het dorp Soest sterk gestimuleerd door de aanwezigheid van de rijksweg tussen Amersfoort en Hilversum over Soest en Baarn. Handeldrijvende middenstand vestigde zich juist langs deze drukke straatweg. Langs de weg groeide in snel tempo een bebouwingslint, bestaande uit winkelpanden afgewisseld door kleine villa's.

4.3.2 Waterwegen

Vervoer over water via de Eem was voor Soest van geen betekenis.

4.3.3 Spoor- en tramwegen

Spoorwegen
In de periode tussen 1840 en 1900 kwam het grootste deel van het huidige spoorwegnet tot stand. In 1863 werd de spoorwegverbinding Utrecht-Amersfoort geopend. De lijn liep juist door het minst bewoonde deel, het zuidelijk zandgebied, van Soest. Nabij de verbindingsweg Soesterberg-Soest (de Van Weerden Poelmanweg) werd in het niets het station Soestduinen aangelegd. Slechts voor de bewoners van het landgoed De Paltz was de halte op korte afstand bereikbaar.

Ook de lijn Amsterdam-Amersfoort die in 1874 werd geopend liep weliswaar over het grondgebied van Soest (namelijk door het Eemdal), maar bleef te ver van de bebouwing verwijderd om een wezenlijke functie voor Soest te vervullen.

In 1898 kwam een aftakking van de lijn Utrecht-Amersfoort tot stand in de richting Baarn met drie stations in de gemeente Soest (Soest-Zuid, Soest en Soestdijk). Deze lijn werd wél langs de bestaande langgerekte nederzetting Soest geleid en droeg vooral na de Eerste Wereldoorlog (toen de lijn werd geëlektrificeerd) krachtig bij aan de ontsluiting van Soest en daardoor aan de bevolkingsgroei van Soest in deze eeuw.
De lijn werd voor een groot deel gelegd tussen het bestaande boerderijlint en de eng, hetgeen in later tijd de overbouwing van de eng bevorderde.

Tramwegen
Tussen 1894 en 1922 reed tussen Soest en Baarn een paardetram. Het tracé liep grotendeels langs de bestaande Rijksstraatweg vanaf Baarn. Na 1922 werd de tramlijn opgeheven en vervangen door een autobusdienst.

In 1914 werd een tramlijn in gebruik genomen tussen Amersfoort en Zeist. De lijn liep langs de Amersfoortsestraat over Soesterberg. Deze lijn bleef tot 1949 in gebruik.

Vermelding verdient ook de voormalige smalspoor-tramlijn die in 1918 (naar aanleiding van de Eerste Wereldoorlog) werd aangelegd vanaf de spoorlijn Utrecht-Amersfoort westelijk van Soestduinen via een grote boog naar het vliegkamp Soesterberg en het militair kamp (Genie) ten zuiden van de Amersfoortsestraat.

4.3.4 Nutsvoorzieningen

Aan de Van Weerden Poelmanweg werd in 1902 het nog bestaande pompstation gebouwd van de 'Utrechtsche Waterleiding-Maatschappij'.

4.4 NEDERZETTINGEN

Bevolkingsontwikkeling en woningbouw
In de periode 1850-1940 gaf het bevolkingsaantal de volgende toename te zien:

1850	1274inw.
1900	4363
1920	7457
1940	18338

In 1850 was Soest een gemeente met een gering bevolkingsaantal. In de periode tot 1900 groeide het aantal snel. In de periode tot 1920 was de relatieve groei nog aanzienlijker; echter, vooral in de periode tussen 1920 en 1940 deed zich een buitengewoon snelle expansie van het bevolkingsaantal voor. Soest bleek in die periode een sterke aantrekkingskracht te bezitten voor ouderen (renteniers en gepensioneerden, waaronder velen uit het oude Indië) en voor woonforenzen. In de jaren '40 bestond zelfs meer dan 30% van de beroepsbevolking uit woonforenzen.

De toename van de bebouwing was sterk gerelateerd aan het tempo van de bevolkingsgroei. Tot 1900 vond er een gematigde toename van de bebouwing, voor een deel agrarische bebouwing, plaats. Tussen 1900 en 1920 versnelde zich de groei en in de periode tot 1940 heerste er werkelijk een enorme bouwaktiviteit. Soest vormde door de fraaie landschappelijke ligging en nabijheid van uitgestrekte natuurlijke terreinen een aantrekkelijk vestigingsgebied voor diegenen die de stad wilden ontvluchten. De verbetering van de infrastructuur, met name de aanleg van spoor- en tramwegen, had een ruimtelijke scheiding tussen werk- en woonplaats mogelijk gemaakt: een snel toenemend forensisme en de trek naar buiten waren het resultaat. Samen met Amersfoort en Baarn werd Soest opgenomen in het Gooise 'overloopgebied'. In tegenstelling tot in Baarn verrezen in Soest vooral kleinere villa's.

Uitbreiding van het bebouwde gebied concentreerde zich in het gebied tussen 't Hart via de kerkbuurt en De Bunt; dus aan de noord- en oostzijde van de eng. Een sterke uitgroei kende daarnaast Soesterberg, waar zich binnen bestaande de vakken-hoofdstructuur een aanzienlijke dorpskom ontwikkelde.

4.4.1 Soest (met Soestdijk, 't Hart, Kerkbuurt, Den Eng en De Bunt)

Planvorming
Reeds kort na het begin van deze eeuw zag de gemeente de noodzaak in van regulering van de verwachte verdere uitgroei van Soest. Mede hiertoe aangezet door de provincie Utrecht, die op de verplichting tot het maken van een plan wees vanwege de sterke

toename van de bevolking (Woningwet 1901), werd in 1919 door de gemeente opdracht verleend aan de architect Joseph Th. J. Cuypers tot het maken van een uitbreidingsplan. In 1920 kwam reeds een gedeeltelijk plan gereed en in 1921 het gehele uitbreidingsplan. Tot uitvoering van het plan in zijn geheel kwam het niet: de gemeente besloot het plan door de gemeente-architect G.T. van Vliet aan te laten passen. In 1927 werd het gewijzigde plan ter visie gelegd.

Blijkbaar voldeed ook dit plan niet. Reeds in 1931 werd door de tuinarchitect K.C. Van Nes een nieuw ontwerp-uitbreidingsplan gepresenteerd. Het plan was geïnspriereerd op de tuinstad-gedachte, die uit Engeland was komen overwaaien. Van Nes voorzag een verdere uitgroei van Soestdijk (een enigszins deftig villadorp) en hij wilde deze groei versterken door de aanleg van rustige, beplante ruime parken met waterpartijen. Soest-dorp was een plaats waar de landbouwfactor blijvend aanwezig zou zijn en waar de handel zich verder zou ontwikkelen. Midden op de eng projecteerde hij een nieuw centrum met raadhuis als logisch uitvloeisel van het aaneengroeien van Soest en Soestdijk. Verdere groei van Soestduinen moest in zijn optiek worden tegengegaan. Voor het buitengebied lag een sterk accent op behoud van aanwezig natuurschoon. Op zijn plannen kwam forse kritiek. Desondanks werd het plan in 1935 door de gemeenteraad vastgesteld. Na talrijke Kroonberoepen werd het plan pas in 1938 grotendeels goedgekeurd.

De vele beroepsprocedures hebben ongetwijfeld de feitelijke uitvoering van het plan belemmerd. Volgens Van Embden, opsteller van het 'Uitbreidingsplan in Hoofdzaak' uit 1947, heeft de ontwikkeling van Soest zich desondanks wel in de geest van het plan Van Nes voltrokken.

Woningbouw en ruimtelijke ontwikkeling

In de periode tussen 1850 en 1900 was er nog geen sprake van een spectaculiere groei van het bebouwde oppervlak van Soest. Overheersend bleef vooralsnog het agrarische karakter van het dorp. Meest opvallende ruimtelijke ontwikkeling in deze periode vormde de geleidelijke verschuiving in het zwaartepunt van de dorpskom in noordwestelijke richting. Een eerste, belangrijke aanzet daarvoor werd gegeven door de bouw van de nieuwe R.K.-kerk St. Petrus en Paulus in 1853 halverwege Soest-kerkbuurt en Soestdijk. Vlakbij deze kerk ontwikkelde zich binnen de bestaande hoofdstructuur een kleine, nieuwe kern. Nabij de kerk verrees daar al spoedig (in 1868) het bejaardentehuis St. Josephgesticht, dat op de rand van de eng werd gebouwd (een voorbode voor een nog steeds doorgaande geleidelijke overbouwing van de eng). Met de bouw van een nieuw raadhuis annex postkantoor in 1892 en de opening van het station Soestdijk in 1898 werd verder gestalte gegeven aan de ontwikkeling van de nieuwe buurt tussen de Kerkbuurt en Soestdijk.

Soestdijk ontwikkelde zich in deze periode nog wat verder tot een buurt met een enigszins voornaam karakter: aan het einde van de 19de eeuw verrezen in Soestdijk diverse voorname panden, waaronder het Oranjehotel en 'De Buitenplaats'.

De opening van de spoorlijn in de richting Baarn in 1898 markeerde het begin van de periode van snelle groei van Soest. De stations Soest-Zuid, Soest en Soestdijk gaven het gebied een snelle verbinding met Utrecht en Baarn. De aantrekkelijke omgeving en de sterk verbeterde verbindingen maakten Soest tot een aantrekkelijke woonomgeving. Het gebied ging deel uitmaken van een veel groter overloop-gebied ('t Gooi-Baarn-Soest-Amersfoort) voor stedelingen. Vestiging werd door de gemeente bevorderd door het laag houden van de grondprijzen. Villa's verrezen her en der: langs de rijksstraatweg Baarn-Amersfoort, in De Bunt, maar vooral in 't Hart/Soestdijk op de noordelijke enghelling langs bestaande paden en langs enkele nieuw aangelegde ontsluitingswegen.

De sterke toename van het autoverkeer na 1920 zorgde voor een verdere toename van bebouwing langs de rijksstraatweg. Langs deze weg ontstond een dicht, niet-planmatig bebouwingslint met afwisselend villa's, kleinere woonhuizen en woon-/winkelpanden. Na 1920 werden enkele woon-/winkelcomplexen gebouwd. Het agrarische karakter van dit gebied werd steeds verder terug gedrongen. Omstreeks 1920 was door de nieuwbouw reeds een verbinding ontstaan via de rijksstraatweg tussen 't Hart (reeds sterk uitgegroeid) en De Bunt.

Ook aan de zuidwestzijde van de eng nam de bebouwingsdichtheid in deze periode verder toe. Aan de rand en, in mindere mate, verspreid door het Soesterveen, werden vooral arbeiderswoningen gebouwd.

In de periode 1920 - 1940 zette de uitbreiding zich zo mogelijk nog versneld door. In toenemende mate werden nieuwbouwprojecten opgestart door speculanten, of beter gezegd projectontwikkelaars. Het accent van de uitbreiding uit deze periode verschoof. De sterkste groei vond plaats in De Bunt, waar vooral middenstandswoningen verrezen. De uitbreiding van de bebouwing in De Bunt ging gepaard met de aanleg van enkele nieuwe ontsluitingswegen, zoals bijvoorbeeld de Van Lenneplaan en enkele wegen op de vroegere buitenplaats Vosseveld.

Soestdijk/'t Hart en De Bunt hadden zich ontwikkeld tot buurten met veel groen en ruime bebouwing. Ze kunnen worden gekarakteriseerd als 'tuindorpen' of 'villakwartieren'.

Typerend voor de periode na 1920 is dat de eng in versneld tempo werd overbouwd: door uitbreidingen op de eng in de richting van de Lazarusberg groeiden de buurten 't Hart en de buurt nabij het station Soestdijk aan ekaar vast. Ingrijpend was het ontstaan van bebouwingslinten langs bestaande dwarswegen over de eng, waardoor de eng sterk versnipperd raakte. Voorbeelden hiervan de bebouwing langs de Molenstraat-St.Josephstraat, de Verlengde Tolmalaan en de W. Pyrmontlaan.

Na 1920 kwamen door geleidelijke verdichting bebouwingslinten tot stand langs enkele wegen die vanaf Den Eng het Soesterveen inliepen: als voorbeelden gelden de Eigendomweg en de Dorresteinweg. Ook de Wiekslotерweg die het Soesterveen aan de zuidwestzijde begrensde, nam bebouwing geleidelijk toe. De geleidelijke spontane groei resulteerde in een zeer versnipperde bebouwing in dit gebied van voornamelijk arbeiderswoningen. Langs de Insingerstraat ontstaan na 1900 een kleine lokale verzorgingskern met de bouw van een school in 1908 en een kerk in 1938.

De verschillende bebouwingsklassen lagen ruimtelijk niet geheel gescheiden van elkaar. Globaal gaf de verspreiding van goedkopere en duurdere woningen het volgende beeld:
- de goedkope arbeiderswoningen lagen in de buurten Soesterveen, de Eng en 't Hart;
- de betere arbeiderswoningen in de buurten de Eng, 't Hart en de Bunt;
- de kleine middenstandwoningen in Soest, de Bunt en 't Hart;
- de middenstandswoningen in het Vosseveld en Soestdijk;
- de betere middenstandswoningen in het Vosseveld, de Bunt en Soestdijk;
- de duurdere woningen in het Vosseveld en Soestdijk.

Duidelijk is dat de ontwikkeling van Soest in de periode tussen 1900 en 1940 stormachtig is verlopen. Pogingen van de gemeente de ontwikkelingen met behulp van uitbreidingsplannen te sturen en vorm te geven lijken slechts een beperkt effect te hebben gehad.

Een studie uit 1951 van de P.P.D. Utrecht is bepaald niet zuinig met kritiek op de ontwikkelingen in Soest waardoor de historische karakteristiek van het gehele gebied is aangetast; een citaat ter illustratie: 'Men bouwde huizen op grond, die men toevallig had kunnen kopen, waardoor een stratenplan ontstond, dat op een volkomen onverantwoorde wijze de terreinen occupeerde, een wijze, die evenmin economisch als mooi was; overal lagen binnen het plan onbebouwde terreinen, die onverzorgd als ze zijn gebleven, het uiterlijk ten zeerste schaadden.'

Woningbouwverenigingen

Door particuliere instellingen werd na 1900 het initiatief genomen om de woontoestanden van met name de lagere sociale klassen te verbeteren. Daartoe werden enkele woningbouwverenigingen opgericht.

De 'R.K. Woningbouwvereniging St. Joseph' was opdrachtgever van een groot complex dubbele arbeiderwoningen langs de Molenstraat-St. Josephstraat-Molenweg. Het plan omvatte de aanleg van een klein cirkelvormig plein midden in de langgerekte dubbele bebouwingsstrook. Dit complex woningen werd gebouwd dwars over het midden van de eng, waardoor de openheid van de eng sterk terugliep.

In 1923 kwam een kleiner complex arbeiderswoningen (in blokken van vier) aan de Beetzlaan tot stand in opdracht van de woningbouwvereniging 'Goed Wonen'. Van een bijzondere aanleg is in dit plan geen sprake.

Bedrijvigheid

De ongeordende stedebouwkundige ontwikkeling van Soest leidde tot het ontstaan van enkele min of meer nevengeschikte bewoningsconcentraties zonder dat een duidelijke dorpskern ontstond. Winkelvoorzieningen waren daardoor verspreid gelegen en hadden een beperkt verzorgingsgebied.

Na 1930 vestigden zich enkele industriële bedrijven in Soesterberg en Soestduinen vanwege de goede verbindingen. Industriële bedrijvigheid van belang kwam in de periode vóór 1940 echter niet tot stand.

4.4.2 Soesterberg

Vóór 1910 was Soesterberg een vrijwel onbekende buurtschap en van het overige deel van Soest gescheiden door een kleine zandrug, de Stompert. De kleine nederzetting, toen nog Den Berg geheten, was ontstaan op de pleisterplaats voor het verkeer tussen Amersfoort en Zeist (en verder Utrecht), vlakbij de gemeentegrens met Zeist. In 1837 kreeg Soesterberg een eigen kerk. In hetzelfde jaar werd naam van het dorp bij Kon. Besluit vastgesteld als 'Soesterberg'. De nederzetting had een tamelijk los bebouwingspatroon, dat werd gevormd door de Amersfoortsestraat en de meest westelijke zijwegen daarvan. Aan de oostzijde van de nederzetting grensden de buitenplaatsen Egghermonde en De Kleine Tempel.

Een bijzonder belangrijke stimulans voor de verdere ontwikkeling van Soesterberg vormde de aanleg van een vliegterrein ten noorden van de nederzetting in 1910. Reeds in 1913 werd het particuliere vliegterrein door het Rijk opgekocht teneinde er de Militaire Luchtvaartafdeling op te richten. De direct tot de vliegbasis behorende dienstgebouwen verrezen nabij het landingsterrein, los van de bestaande kern Soesterberg. Na 1917 werden tal van bedrijfsgebouwen van het militaire kazerne gebouwd, zoals dienstwoningen, paviljoens, vliegtuigloodsen, wachtgebouwen, magazijnen en logiesgebouwen.

In de jaren '20 en '30 trad een sterke uitgroei van Soesterberg op, mede dankzij de aanleg van de tramlijn Amersfoort - Zeist, maar vooral door de woningbehoefte van militair personeel. Langs de Amersfoortsestraat ontstond binnen de hoofdstructuur van de vakken-verkaveling een bebouwingsstrook. Ten dele werden de kavels verder opgesplitst tot evenwijdige, relatief smalle kavels, waarop voornamelijk woningen werden gebouwd. Woonbebouwing voor het luchthavenpersoneel werd hoofdzakelijk langs de dwarswegen (Kampweg, Gen. Winkelmanstraat, Veldm. Montgomeryweg, Van der Griendlaan en Sterrenbergweg) gerealiseerd. Langs de Rademakerstraat en de Banningstraat was de winkelbebouwing geconcentreerd.

Op de wat grotere terreinen ten oosten van de dorpskern vestigden zich bedrijven of instellingen met een groter ruimtebeslag (zoals de Dumoulinkazerne in 1938, het klein seminarie 'Kontakt der Kontinenten' in 1925 en later, het klooster Cenakel in 1939), landhuizen ('De Oude Tempel') en herenhuizen en villa's.

Uitbreiding van het vliegveld leidde omstreeks 1940 tot afbraak van een groot aantal woningen in het gebied ten noorden van de Amersfoortsestraat.

Woningbouwverenigingen

Op één van de vakken werd na 1920 door de woningbouwvereniging 'Ons Belang' een complex officierswoningen gerealiseerd (de panden zijn in 1980 gesloopt; de plattegrond van het complex is nog wel herkenbaar).

De 'Woningbouwvereniging Soest' realiseerde in 1949 een woningbouwcomplex met lange woonblokken langs de Gen. Spoorstraat en de Gen. Winkelmanstraat.

4.4.3 Soestduinen

Bij de aanleg van de spoorlijn Utrecht-Amersfoort werd in het niets station Soestduinen aangelegd. Enige bebouwing in de directe omgeving ontbrak.

In het uitbreidingsplan van Cuypers uit 1921 was een villa-ontwikkeling gedacht nabij het station Soestduinen aan weerszijden van de spoorlijn. De kleine concentrische stratenplan aan de noordzijde van het station, die in de jaren '20 tot stand kwam, vloeide direct uit het plan Cuypers voort. Verdere ontwikkeling werd echter tegengehouden: de ideeën waren inmiddels veranderd. Behoud van het natuurschoon verkreeg prioriteit. In het plan van Van Nes heette dit het voorkómen van de ontwikkeling van een tweede Hilversum. In de jaren '30 vestigde zich nog wel enige bedrijvigheid nabij het station; de omvang daarvan bleef echter ook beperkt.

4.4.4 Verspreide bebouwing

Buitenplaatsen

De buitenplaatsen Colenso, Nieuwerhoek en Vredehof, die langs de Soestdijk waren gelegen, werden in de 19de- of begin-20ste eeuw voorzien van een landschappelijke tuinaanleg met onder meer slingervijvers.

Het landgoed De Paltz was ontstaan uit de 'Grote Eng', een enclave in het heidegebied van het vroegere Hoog Hees. Tot in de 18de eeuw werd ter plekke het boerenbedrijf uitgeoefend. De laatste hofstede, De Kleine Palz geheten, verdween in de 19de eeuw. In 1860 kwam het terrein in handen van jhr. Ram, die in 1867 het huidige huis liet bouwen. In 1874 werd door de landschapsarchitect Copijn een park ontworpen, met twee berceaus en een doolhof. Later werd het goed vergroot door aankoop van 'De Kleine Paltz' of 'Drift', bestaande uit heidevelden. Na 1922 werden grote delen van de tot de buitenplaats behorende gronden verkocht, onder meer ten behoeve van zandafgraving.

In de periode voor 1940 veranderde reeds het karakter van de meeste buitenplaatsen: ze werden ten dele opgesplitst (Vosseveld en Vredehof), of de bebouwing kreeg een andere bestemming (verpleeghuis, pension e.d.). Ook het Hofslot aan de Birkplaats, die een kleine parkaanleg bezat, werd vrijwel onherkenbaar veranderd. Het huis Middelwijk aan het Kerkpad werd in 1971 gesloopt. Bleyendaal na 1850 afgebroken en tuin omgezet in bouwland

Nieuwe buitenplaatsen werden in de periode 1850 - 1940 ook aangelegd. Met name langs de Amersfoortsestraat werden binnen de vakken-structuur enkele landhuizen gebouwd. Midden op de eng verrees in 1904 de buitenplaats 'de Witte Burcht', zo genoemd vanwege de omvang en de witte beschildering. In 1908 werd aan de zuidzijde van de eng Malvahoeve gebouwd, een buitenplaats met landschappelijke tuinaanleg.

5 RECENTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

In 1947 kwam een nieuw 'Uitbreidingsplan in hoofdzaak' tot stand voor het gebied benoorden de spoorlijn Utrecht-Amersfoort. Het plan, opgesteld door Bureau Van Embden, voorzag allereerst in een afronding van de bebouwing in Soest-Zuid en Soestdijk/'t Hart. De open plekken in deze buurten zouden worden bebouwd, maar het tuindorpkarakter zou gehandhaafd blijven. Het lint langs de Rijksweg zou worden aangevuld met een dorpsgedeelte van wat meer stedelijke allure op de noordelijke helling van de Soestereng. Belangrijkste planonderdeel was de ontwikkeling van een duidelijk centrum van Soest, halverwege beide bestaande kernen 't Hart en Soest-Zuid, aan de noord-oost helling van de Eng. Beide bestaande kernen zouden dan als het ware als buitenwijken met tamelijk verspreide bebouwing tegen het nieuwe centrum kunnen 'aanleunen'. Ook dit plan is echter niet in volle omvang gerealiseerd, slechts een begin van kernontwikkeling ontstond in de omgeving van de kruising van de Dalweg met de spoorlijn. Vanwege een boven verwachting snelle groei van Soest bleek bijstelling noodzakelijk.

Een volgende beleidsnota was de 'Structuurschets' uit 1960, waarin werd uitgegaan van een belangrijke taak voor Soest bij de opvang van de sterk toenemende woningbehoefte in de Randstad. Beoogde bouwlocaties waren de noordoostelijke helling van de eng nabij de bestaande bebouwing en op de agrarisch weinig waardevolle gronden van het Soesterveen. Daarmee zou een ringvormige structuur ontstaan. De Eng zou een 'Groen Hart' in de vorm van een stadspark moeten worden.

De latere uitbreidingen hebben zich inderdaad voornamelijk in het Soesterveen en in het aansluitende Heezerveen voltrokken: behalve een industriewijk werden daar de woonwijken Klaarwater, Smitsveen en Overhees gerealiseerd. Kleinere uitbreidingen kwamen tot stand in Soest-Zuid en Soestdijk en op de noordoost-helling van de eng.

De ontwikkeling van Soesterberg was ook in de naoorlogse periode sterk verbonden met het vliegveld en de Du Moulinkazerne. Bovendien werd in 1954 een Amerikaans squadron op Soesterberg gevestigd. Uitbreidingsmogelijkheden waren in Soesterberg beperkt doordat veel gronden als militair terrein waren bestemd. Uitbreidingen concentreerden zich aan de zuidzijde van de Amersfoortsestraat.

Soestduinen gaf ook in de naoorlogse periode nauwelijks groei te zien.

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Dorpskernen vóór 1850

Soest
De oude dorpskern van Soest ligt ten oosten van de eng, op de plaats waar de Peter van de Breemerweg aansluit op het kerkepad. Het ontstaan van de kern op deze plaats is vermoedelijk te danken aan de aanwezigheid van een curtis of vroonhof in de vroege middeleeuwen. Daarnaast zijn de bovengenoemde verbindigswegen die hier bij elkaar komen van invloed geweest op het ontstaan van de dorpskern. Via het Kerkepad kwam men naar Baarn en via de Peter v.d. Breemerweg (voorheen de Zwartenweg) kon men naar Amersfoort. Via een zuidelijk weg, de Doode Weg, kwam men langs de Paltz op de Amersfoortseweg uit, ter hoogte waar nu Soesterberg ligt.
De omvang van de kern is tot in de 19de eeuw zeer klein geweest. Rond de oude NH.kerk stonden voornamelijk boerderijen en een klein aantal woonhuizen. Tot 1850 verandert deze situatie nauwelijks.

1.1.2 Overige dorpsgebieden vóór 1850

Soesterberg
Aan de Amersfoortseweg ontstaat in de eerste helft van de 19de eeuw een kleine nederzetting, oorspronkelijk een pleisterplaats tussen Zeist en Amersfoort. In 1837 wordt een kerk gebouwd en neemt het aantal inwoners langzaam toe. Tot 1850 zien we een losse bebouwingspatroon voornamelijk langs de Amersfoortse weg.

1.1.3 Dorpsgebieden 1850-1940

Soest
Tussen 1850 en 1900 ontwikkelt Soest zich uitsluitend langs de oostflank van de eng. Tussen de boerderijen aan het Kerkepad vindt een verdichting van de bebouwing plaats door de bouw van arbeiderswoningen, middenstandswoningen en kleine landhuizen waardoor het agrarische karakter verdwijnt. De Lange Brinkweg blijft in deze periode haar agrarische karakter volledig behouden. Na 1900 vindt de eerste uitbreiding plaats op de noordflank van de eng (zie 1.1.5).
De uitbreidingen die na 1900 plaatsvinden hebben in geen enkel opzicht enig struturele samenhang. De verklaring hiervoor is dat nooit een stedebouwkundig concept aan een uitbreiding ten grondslag lag.
Het bouwen op de eng is niet altijd mogelijk of wenselijk geweest. De wijk Soestdijk en 't Hart op de noordoost en noordwest flank van de eng. Een tweetal aanzetten aan de Molenweg (zie 1.1.6) en de Verlengde Talmalaan op de westflank van de eng, worden niet verder tot ontwikkeling gebracht. Om toch aan de vraag naar woningen te kunnen voldoen besloot de gemeente in het zuidoosten ten noorden van de Birkstraat en op het terrein van de buitenplaats Vossenveld te verkavelen en open te stellen voor de bouw van villa's en middenstandswoningen. Vanaf 1925 worden rond

de van Lenneplaan, van Beuningenlaan en Bartolottilaan voornamelijk villa's gebouwd en aan de Jacob Catslaan, Da Costalaan en P.C. Hooftlaan kleine villa's en middenstandswoningen.
Door de verspreidde ligging van de uitbreidingen die tussen 1900 en 1940 hebben plaatsgevonden en het ontbreken van een planmatige opzet daarvoor, kenmerkt de bebouwde kom van Soest zich als een divers geheel, zonder stedebouwkundige samenhang. Opvallend daarbij is dat een echte dorpskern ontbreekt. Wel heeft de van Weedestraat zich ontwikkeld als kern in die zin dat daar zich een concentratie van winkels bevindt. Deze ontwikkeling heeft voornamelijk na 1945 plaatsgevonden.

Soesterberg
Voor de verdere ontwikkeling van Soesterberg was de aanleg van het vliegveld in 1910 van groot belang. Dit vliegveld wordt in 1913 door het Rijk opgekocht om er een Militaire Luchtvaartafdeling op te richten. Voor het personeel diende er woningen worden gebouwd. De uitbreidingswijken werden binnen de hoofdstructuur van de vakkenverkavelingen geprojecteerd. Deze vakken werden in kleinere rechtlijnige kavels gedeeld. De straten waaraan de huizen werden gebouwd stonden haaks op de Amersfoortseweg (Kampweg, Gen. Winkelmanstraat en Prof. Lorentz Laan aan de zuidzijde van de Amersfoortseweg en Veldm. Montgomeryweg, v.d. Griendtlaan/Postweg en Sterrenbergweg aan de noordzijde van de Amersfoortseweg).

1.1.4 Villagebieden

't Hart
De ontwikkeling van villagebieden in de gemeente Soest vond pas plaats vanaf 1900. Vanaf de eeuwwisseling ontstond vanuit de gemeente de behoefte de verdere groei beter te reguleren. Er werden stedebouwkundige plannen gemaakt door onder andere Joseph Cuypers, maar uiteindelijk kon men het onderling niet eens worden waardoor de plannen uiteindelijk in de ijskast belandden. Intussen werd er wel gebouwd door eigenbouwers en aannemers/bouwkundigen die het noordelijke deel van Soest, nu onder de naam 't Hart bekend, straat na straat volbouwden met villa's en landhuizen voor stedelingen en gerepartrieerden uit Nederlands-Indië. Deze ontwikkeling ging als volgt. Allereerst zien we een verdichting van de bebouwing langs bestaande structuren zoals de Burg. de Grothestraat, van Weedestraat, Steenhoftraat en Middelwijkstraat. Ongeveer tegelijkertijd ontstond achter de Burg. de Grothestraat en van Weedestraat bebouwing op de eng. De wijk die hier groeide was de eerste grootschalige uitbreiding op de eng. De begrenzing van deze wijk op de noordflank van de eng wordt gevormd door de Waldeck Pyrmontlaan, Prins Bernhardlaan, Van Weedestraat, Burg. Grothestraat en Koninginnelaan. Dit driehoeksvormige gebied werd zonder planmatige opzet in de periode 1900-1940 langzaam maar gestaag volgebouwd. Het stratenpatroon is grillig en er is nauwelijks enige structurele samenhang te ontdekken. Wel is een oude lineaire structuur, de Soesterengweg in het stratenplan opgenomen. Na de tweede Wereldoorlog zien we een verdere verdichting van het gebied.

Soest-Zuid
In de jaren dertig van deze eeuw begon men met de ontwikkeling van Soest-Zuid. Na de oorlog werd het gebied verder tot ontwikkeling gebracht. Het gebied ligt ten zuid-oosten van de eng. Het oudste gedeelte ligt ten noorden van de Birktstraat (Van Lenneplaan, Bilderdijklaan, Betjewolflaan, Staringlaan, e.a.) en het gebied ten zuiden van de Birktstraat en ten oosten van de Soesterbergsestraat (Bartolottilaan, Vosseveldlaan, Hildebrandlaan e.a). Dit laast genoemende deel van de wijk bevindt zich op het voormalige terrein van de buitenplaats Vosseveld, dat ten behoeve van deze uitbreiding voor het grootste deel verkaveld is. Het gebied ten westen van de Soesterbergseweg heeft uitsluitend bebouwing van na de tweede wereldoorlog.

Soestduinen
Het eerste plan om een nieuw villadorp rond het station Soestduinen te ontwikkelen, dateert uit 1921 en is van de hand van architect J. Cuypers. Het ontwerp kenmerkte zich door een stratenplan dat concentrisch rond het station was geprojecteerd. Dit plan en diverse andere plannen die voor de oorlog werden ingediend bleken uiteindelijk niet haalbaar. Het huidige Soestduinen is niet meer dan een kleinschalige aanzet die gebaseerd is op het plan Cuypers. De wijk kwam in de jaren twintig tot stand.

1.1.5 Sociale woningbouwgebieden

In de jaren 1917-1919 werd aan weerszijde van de Molenweg een complex dubbele arbeiderswoningen gebouwd in opdracht van de Rooms-katholieke woningbouwvereniging St. Joseph. De woningen liggen aan een rechte weg (Molenweg) op de westflank van de eng In het midden van de Molenweg ligt een cirkelvormig pleintje/plantsoen. Vermoedelijk is de bouw van deze woningen een aanzet geweest om een wijk aan deze zijde van de eng te bouwen. Deze plannen zijn echter niet verder tot ontwikkeling gebracht. De reden hiervan ligt in het feit dat het aspect om de eng te beschermen in dit geval prevaleerde. Verder zijn in de gemeente geen typische arbeiderswijken of straten te vinden. Wel zien we enige concentratie van kleinere (arbeiders)woningen in het westen van de wijk 't Hart.

1.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

1.2.1 Boerderijstroken vóór 1850

Het Kerkpad is een van oorsprong oude boerderijstrook. Reeds in de 14e eeuw stonden aan deze weg verspreid gelegen boerderijen. De boerderijen lagen aan de oostzijde van de weg met de voorzijde naar de eng gericht. De percelering is haaks op de weg georiënteerd, lopend in de richting van de Eem.
Meer naar het zuid-oosten ligt de Ferdinand Huyklaan, ook een van oorsprong oude boerdijstrook. De strook is tweezijdig met boerderijen op wisselende afstand van elkaar. De grote boerderijen staan over het algemeen aan de westzije van de weg, terwijl aan de oostzijde meer kleinere "kneuterboerderijen" en

landarbeiders woningen staan. Voor een deel zijn de boerderijen historisch waardevol of beeldbepalend.
De Birkstraat is een van oudsher belangrijke interlokale verbinding naar Amersfoort. Aan de noord zijde van de weg bevindt zich een boerderijstrook met waardevolle en beeldbepalende boerderijen. De situering van de boerderijen is onregelmatig. Een aantal boerderijen ligt van de weg af, te bereiken via een oprijlaan (Birktstraat 107, 113, 119, 123), terwijl andere direct aan de weg liggen. Zowel langhuis- als dwarshuisboerderijen komen in de strook voor.
De structuur van de percelering kenmerkt zich door haaks op de Birkstraat staande kavelsloten, die afwateren in de Eem.
De zuidzijde van de Birkstraat is van oorsprong niet bebouwd geweest. De boerderijen en woningen die nu aan deze zijde staan zijn over het algemeen van deze eeuw.

1.2.2 Buitenplaatsen vóór 1850 en 1850-1940

Onder een buitenplaats verstaan we een landhuis of kasteel met bijgebouwen, park en/of tuin. Een landgoed heeft daarbij ook nog bouw- en weilanden met boerderijen. Tevens kan een landgoed een (productie)bos beheren.
Van alle buitenplaatsen in de gemeente Soest is **De Paltz** de meest complete. De gebouwen en aanleg zijn nog in (ruim) voldoende mate aanwezig. Het betreft hier een tuinaanleg uit 1874 in een landschappelijke stijl. Het ontwerp is van Copijn. Recentelijk zijn op het westelijk deel van het terrein restanten van een doolhof met Hermitage terug gevonden. De overige buitenplaatsen **Egghermonde**, **De oude tempel**, **Cenakel/Kontact der Kontinenten**, zijn in de structuur van de 17e eeuwse vakkenverkaveling ten zuiden van de Amersfoortseweg aangelegd. Deze buitenplaatsen en **Colenso**, **Vosseveld**, **Malvahoeve**, **Colenso**, **Vredehof**, **Nieuwerhoek** en **Eikenhorst** zijn of (deels) verdwenen of door verkaveling en verkoop van stukken terrein sterk verkleind. (Voor een overzicht zie: 4.9)

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.

Bij het formulier is zonodig een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 onderdeel groter geheel: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 ruimtelijke relatie: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 markering/dominante situering: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw**: de intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit;
   2.1 structuur: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 erfindeling: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 bebouwing: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 specifieke uitdrukking: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 stedebouwkundig: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 innovatieve waarde: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 omgeving: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 structuur: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 erfindeling: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 bebouwing: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 = zeer hoog, 2 = hoog, 3 = redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.

Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE SOEST

In de gemeente Soest zijn 5 gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:

1. Grote Melm
2. Oude dorpskern Soest met daarin opgenomen het beschermd dorpsgezicht zoals die is vastgesteld door de Rijksdienst voor Monumentenzorg
3. De Birkt
4. Soestduinen
5. De Paltz

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : SOS GBW 1
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Soest
naam : Grote Melm
gebiedstype : los gestructureerde nederzetting vóór 1850
inv. datum : maart 1990
inventarisator : AV/ML
aantal MIP-objecten : 3
kwalificatie : lokaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur			
2.2 erfindeling			
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
De Grote Melm is een voor de nederzettingsgeschiedenis belangrijk gebied gelegen aan de Eem. Het begrip "melm" wil zeggen "hoge en droge grond", in dit geval ontstaan door de verzandig van een oude meander van de Eem. Op kaarten uit de 19de eeuw wordt dit gebied, met een drietal 17de en 18de eeuwse boerderijen, aangeduid als de Oude Melm. In de Middeleeuwen werd ter hoogte van de Grote Melm een laad- en losplaats aangelegd ten behoeve van turfvervoer Deze laad- en losplaats lag aan de in 1239 gegraven Oude Gracht die het Soesterveen met de rivier de Eem verbond. Voor 1239 geschiedde het vervoer over land via de Grote Melmweg en Prins Bernhardlaan.

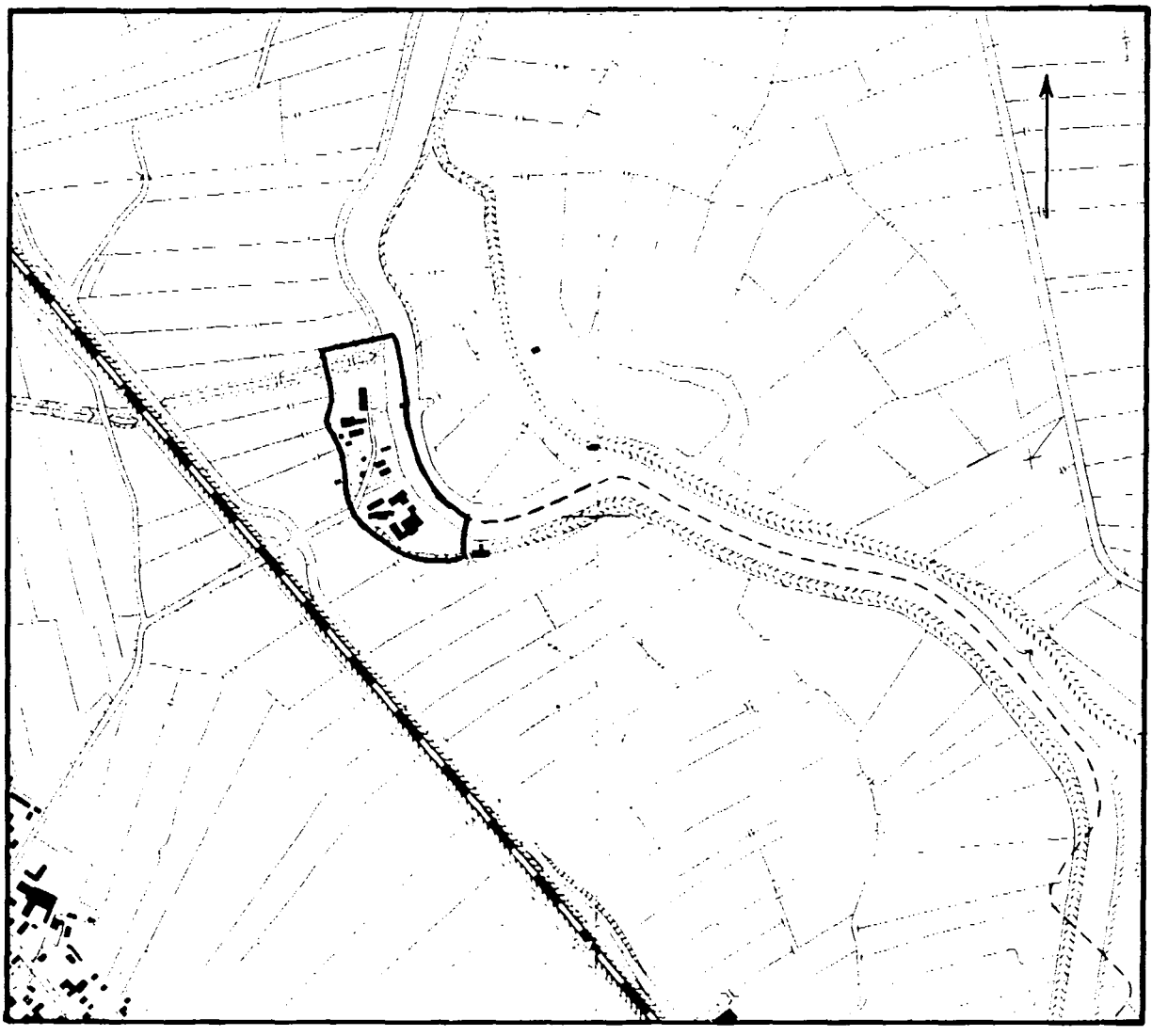

Afb. 7 Grote Melm

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : SOS GBW 2
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Soest
naam : Oude kern Soest
gebiedstype : dorpskern voor 1850
inv. datum : maart 1990
inventarisator : AV/ML
aantal MIP-objecten : 22
kwalificatie : regionaal
beschermd gezicht : ja (geldt voor het beschermd dorpsgezicht)
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Dit waardevol gebied omvat een deel van de oude kern van Soest dat valt onder beschermd dorpsgezicht zoals die door de RDMZ is vastgesteld op 12 mei 1966, en een door het MIP vastgestelde uitbreiding daarop die onder meer ook een oude boerderijstrook omvat.(Ferdinand Huycklaan). Het beschermd dorpsgezicht is beperkt tot de directe omgeving van de Nederlands Hervormde kerk. Hierin vallen drie lineaire structuren op (Kerkepad, Eemweg en Peter van de Breemerweg), die achter de kerk elkaar kruissen en aldaar een soort dorpsplein vormen. Deze structuren zijn bepalend geweest voor het ontstaan van de dorpskern. De P. van de Breemerweg was oorspronkelijk de verbindingsweg met Amersfoort. De begrenzing van het waardevolle gebied zoals door het MIP is vastgesteld had tot doel de relatie met het agrarische "achterland" beter naar voren te laten komen. Binnen dit gebied valt tevens het archeologisch terrein (rijksmonument), met de resten van het voormalige laat-middeleeuwse klooster "Mariënburg.

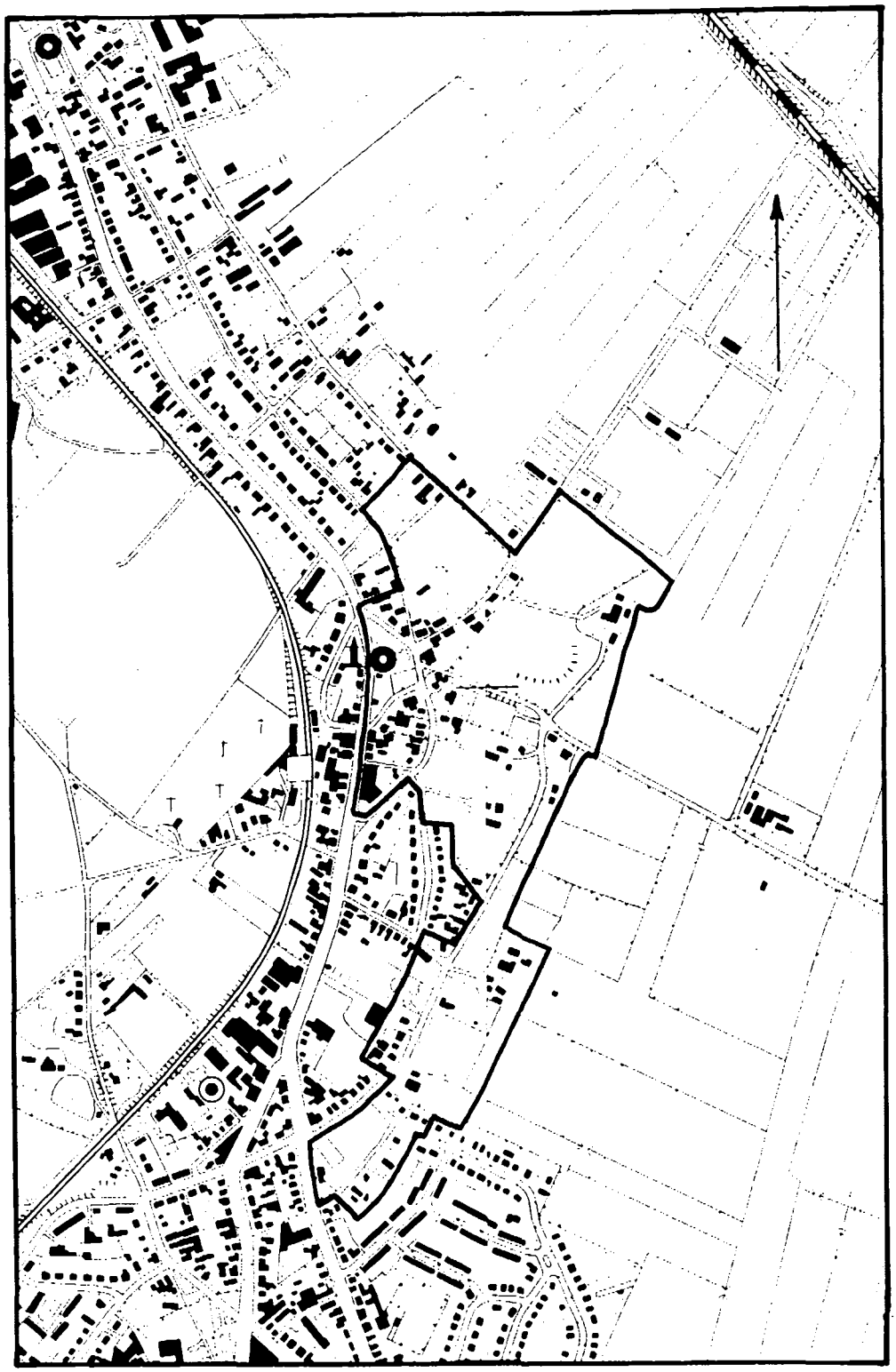

Afb. 8 Dorpskern Soest

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : SOS GBW 3
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Soest
naam : De Birkt
gebiedstype : boerderijstrook
inv. datum : maart 1990
inventarisator : AV/ML
aantal MIP-objecten : 19
kwalificatie : regionaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het waardevolle gebied "De Birkt" bezit een boerderijstrook aan een oude verbindingsweg naar Amersfoort, de Birktstraat. Deze weg was tot het begin van de 19de eeuw ondergeschikt als verbinding naar Amersfoort. De hoofdverbinding was de P. van de Breemerweg. De boerderijstrook ontwikkelde zich in eerste instantie aan de noordzijde van de Birktstraat. Hier bevinden zich boerderijen waarvan de oudste uit de 17de eeuw stammen. Het dwarshuistype is sterk vertegenwoordigd en duidt op het welvarende karakter van deze boerderijstrook. De regelmatige verkavelingsstructuur is sinds de ontginning nauwelijks veranderd en is karakteristiek voor dit gebied. Het archeologische terrein met resten van het laat-middeleeuwse klooster "Mariënhof" valt binnen dit gebied met bijzondere waarde.

Afb. 9 De Birkt

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : SOS GBW 4
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Soest
naam : Soestduinen
gebiedstype : dorpsgebied 1850-1940
inv. datum : maart 1990
inventarisator : AV/ML
aantal MIP-objecten : 1
kwalificatie : lokaal
beschermd gezicht :
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie			
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling			
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Soestduinen was oorspronkelijk bedoeld als een nieuwe villawijk aan de spoorlijn Utrecht-Amersfoort. Bij de aanleg van deze spoorlijn (1864) werd in het niets het station Soestduinen gebouwd. In 1921 ontwierp Cuypers een uitbreidingsplan voor een villawijk nabij het station aan de noordzijde van de spoorlijn. Het kleine concentrische stratenplan, dat nu nog te herkennen is, kwam uit dat plan Cuypers voort. Verdere ontwikkeling van het villagebied kwam niet van de grond. Het gebied ontleent haar waarde aan de kleinschalige structuur van een villawijk in wording.

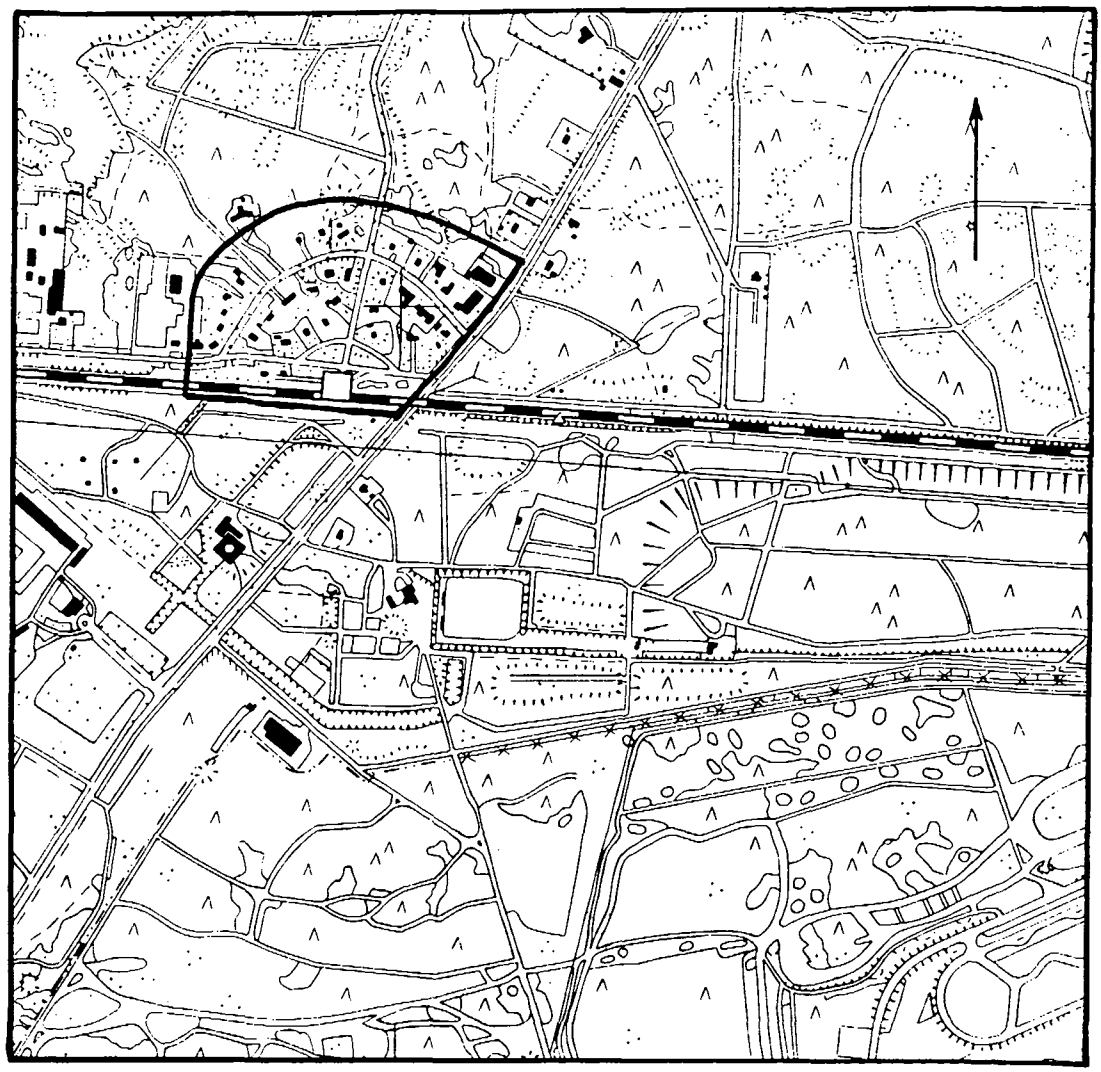

Afb. 10 Soestduinen

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : SOS GBW 5
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Soest
naam : De Paltz
gebiedstype : buitenplaats vóór 1850
inv. datum : maart 1990
inventarisator : AV/ML
aantal MIP-objecten : 3
kwalificatie : lokaal
beschermd gezicht : nee
literatuur/bronnen :

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur			
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het landgoed "De Paltz" is gelegen ten westen van de Weerden Poelmanlaan tussen het vliegveld Soesterberg (het zuiden) en de spoorlijn Utrecht-Amersfoort in het noorden. Reeds in de middeleeuwen behoorde dit gebied tot de oude enggronden van de in 838 genoemde "Villa Hees". In 1399 werd het gebied verkaveld in opdracht van de St. Paulusabdij in Utrecht, die het gebied in haar bezit had. Op het verkavelde terrein hebben ooit een vijftal boerderijen gestaan. Deze boerderijen stonden aan de noordzijde langs een oude verbingsweg van Utrecht naar Amersfoort, het huidige Heezerspoor. Het in rechte stroken verkavelde gebied waren voor de verlandschappelijking in 1872 door Copijn nog duidelijk te herkennen (zie: Grote Historische Atlas van Nederland, dl. 1 p. 60).

Het terrein wordt een buitenplaats als in 1867 het huidige huis wordt gebouwd. De overige bebouwing stamt uit dezelfde periode. De boerderij "De Paltz" werd gebouwd op de plek waar volgens de eerder genoemde atlas ook een boerderij gestaan moet hebben. Van de door Copijn aangelegde tuin, in een laat-landschappelijke stijl, zijn de lineaire structuren nog steeds intact. Het terrein wordt door een rechte zichtlaan voor het landhuis in twee min of meer gelijke delen gesplitst. De rechte laan die evenwijdig langs het huis loopt en de rechte laan in het westelijk deel van de buitenplaats, zijn overblijfselen van de oorspronkelijke verkaveling. In dit gedeelte zijn onlangs de resten van een Hermitage en een vijveraanleg terug gevonden.

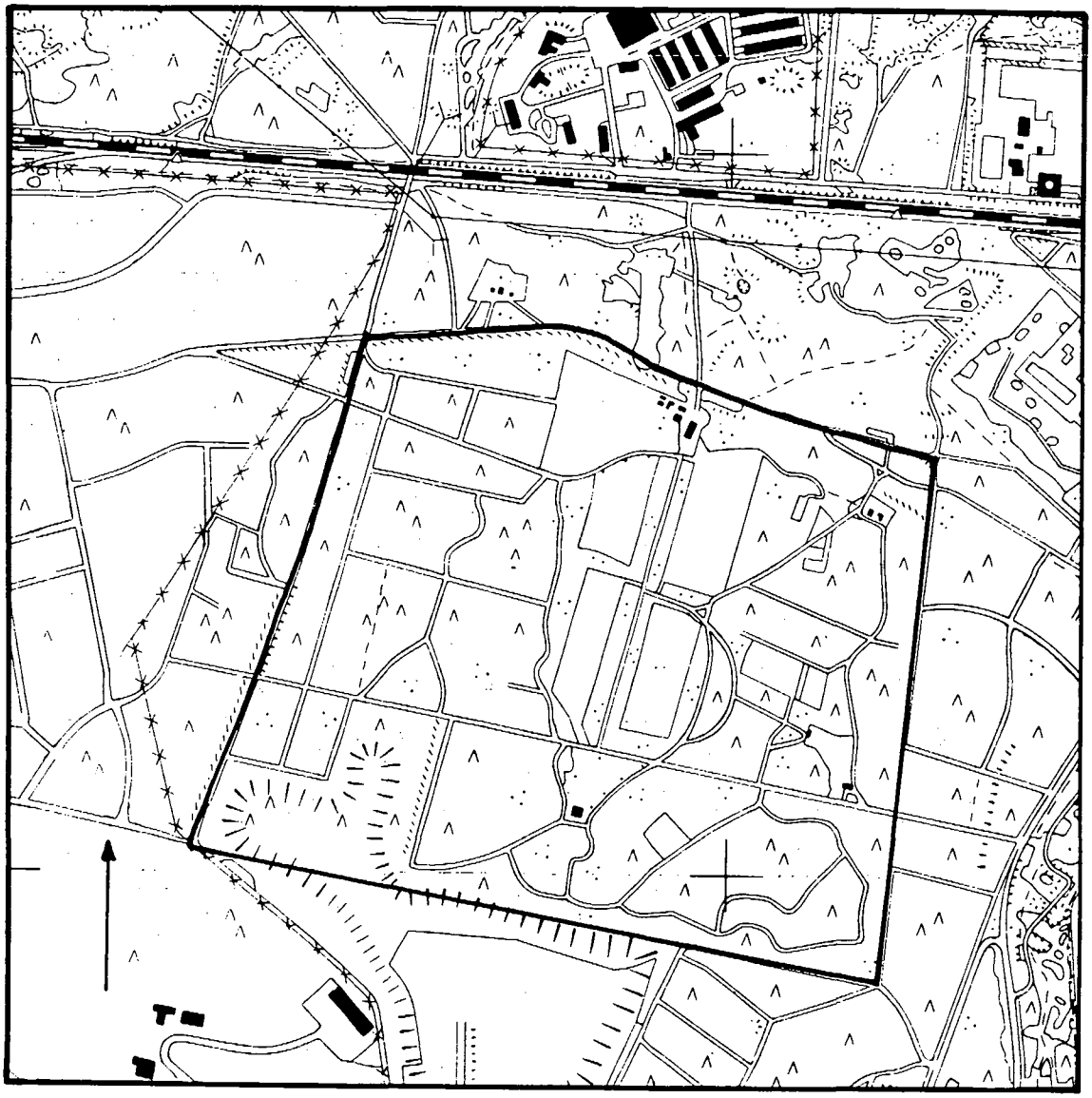

Afb. 11 De Paltz

3 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN

(volgens opgave: 'Archeologische monumenten in de provincie Utrecht')

1 Resten van het Laat-Middeleeuwse klooster Mariënburgh (Eemweg)
2 Resten van het Laat-Middeleeuwse klooster Mariënhof (Birktstraat/De Birkt)
3 Gerestaureerde grafheuvel (Engenbergsteeg) **M-ch**
4 Twee vermoedelijke grafheuvels (Soestduinen/Korte duinen) **M-ch**

M : terrein beschermd ingevolge de Monumentenwet.
(M) : terrein dat op de voordracht staat voor wettelijke bescherming, maar waarbij die bescherming nog niet is geëffectueerd.
ch : cultuurhistorische waarde; significante vorm- en structuurelementen zijn duidelijk zichtbaar.
cl : cultuurlandschappelijke waarde; herkenbare samenhang tussen een of meer monumenten en natuurlijke en/of historisch-geografische terreinkenmerken.

4 BOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

4.1 VERDEDIGINGSWERKEN, ZAKEN EN GEBOUWEN MET EEN MILITAIR KARAKTER

In Soesterberg aan de Kampweg 1 bouwde de Duitse bezetter in 1941 een officierscasino. Het is een bakstenen gebouw met een eenvoudige symmetrische opzet. In het interieur zijn dure materialen gebruikt (o.a. carrara marmer). Het gebouw bevat ondermeer een theaterruimte, een officiersmess en een ontvangsthal.

4.2 VOORWERPEN OP VELDEN, PLEINEN EN STRATEN

Op het vliegveld Soesterberg, nabij de ingang aan de Verlengde Paltzerweg, staat een oorlogsmonument uit 1946, bestaande uit een hardstenen naald bekroond door een adelaar op een bol.

Aan de Stationsweg in Soest staat het Emmamonument van de ontwerper H.C.M. van Beers, bestaande uit een 10 M hoge pilaar met aan weerszijden een 3 M hoge muur.

Een Wilhelminaboom vinden we aan de Burg. Grothestraat op de hoek met de Korte Brinkweg.

Voor de Kerkstraat 11a-11c staat een waterpomp uit de tweede helft van de 18de eeuw. De pomp is in 1974 gerestaureerd en herplaatst.

4.3 GEBOUWEN VOOR HET LANDS-, GEWESTELIJK EN PLAATSELIJK BESTUUR

Aan de Steenhoffstraat 2 staat het raadhuis dat naar ontwerp van J. Houtzagers in 1892 werd gebouwd in een eclectische stijl met neo-renaissance details. De trap met bordes is een toevoeging uit 1965.

Het oude politiekantoor aan de Van Weedestraat 3 stamt uit het laatste kwart van de 19e eeuw en is gebouwd in een neo-renaissanse stijl.

4.4 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN

Het aantal kerken is in de gemeente Soest behoorlijk groot. Dit komt omdat de gemeente uit een aantal kernen bestaat (Soest, Soestdijk, Soestduinen en Soesterberg), die in de loop van de geschiedenis hun eigen kerken hebben gebouwd.

In Soesterberg vinden we aan de Rademakerstraat 75 een rooms-katholieke kerk in Delftse-Schoolstijl van de architect H.C.M. Beers (1952), met daarnaast op nr. 73 de pastorie uit 1923 van de architect H. Kroes.

Het klooster 'Cenakel' van de 'Congregatie van de Dienaressen van de Heilige Geest van de Altijddurende Aanbidding' aan de Amersfoortseweg 18, werd in 1939 gebouwd op de voormalige buitenplaats Eikenhorst. Het klooster werd in 1956 aan de rechterzijde (het lagere bouwvolume) uitgebreid.

Naast 'Cenakel', aan de Amersfoortseweg 20, ligt 'Het Kontact de Kontinenten', dat in 1925 in opdracht van pater rector M. van Es gebouwd werd. Het hoofdgebouw zelf is door diverse verbouwingen van weinig architectonische waarde, maar de uit 1933 daterende kapel van de architect A.J. Kropholler en de uit 1953 stammende nieuwe vleugel van de architect J.J.M. van Halteren zijn goede voorbeelden van de Delftse-Schoolstijl.

In Soest-zuid staat aan de Willibrordusstraat 19 een rooms-katholieke pseudo-basiliek uit 1938 eveneens in de Delftse-Schoolstijl (architecten A. Hardeman en Arn. Brouwer).

De oudste kerk vinden we aan de Torenstraat 1. De oudste bouwdatum ligt in de 11de eeuw, met toevoegingen uit de 14de en 16de eeuw. Het is een gotische zaalkerk, die in 1957 een totale restauratie onderging.

Aan het Kerkplein 2 staat een neo-classicistische kerk van de architect Th. Molkenboer, gebouwd in 1852. Van oorsprong was het een 3-beukige kerk maar deze werd afgebroken en in 1968 vervangen door een nieuw schip, waardoor alleen de voorgevel nog origineel is. Aan het kerkplein 1 bouwde dezelfde architect een pastorie (nu in gebruik als muziekschool).

4.5 UITVAARTCENTRA EN BEGRAAFPLAATSEN

Aan de Dalweg werd in 1852 een rooms-katholieke begraafplaats opengesteld. Er werd een fraai poortgebouw ontworpen in een neo-gotische stijl (architect niet bekend).

Aan de Veldweg, op de oostelijke helling van de eng, ligt de algemene begraafplaats (met een rooms-katholiek en een joods deel) met een knekelhuisje van rond 1910 en een rouwkapel uit de jaren dertig van deze eeuw.

Aan de Kerklaan in Soesterberg bevindt zich een rooms-katholieke begraafplaats opengesteld in 1838, met een neo-gotisch knekelhuisje uit de eerste helft van de 19de eeuw.

4.6 HANDELS- EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

De gemeente Soest heeft 4 spoorwegstations, waarvan 3 in de inventarisatie zijn opgenomen. De architect J.F. Klinkhamer bouwde in 1897 station 'Soest' en in 1898 station 'Soestdijk'. Het oudste station, 'Soestduinen', aan de spoorlijn Utrecht-Amersfoort, werd in 1865 door architect N.J. Kamperdijk gebouwd.

4.7 GEBOUWEN VOOR LIEFDADIGHEID, GEZONDHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

In de inventarisatie zijn twee schoolgebouwen opgenomen. De oudste, uit 1781, was gecombineerd met een onderwijzerswoning en staat aan de Eemstraat 1-1b. Tegenwoordig heeft dit pand een woonbestemming.

Aan de Mariastraat 1 bouwde de gemeentearchitect Van Vliet in 1921 een L-vormig rooms-katholiek schoolgebouw. Het pand heeft een opmerkelijke, op de hoek geplaatste en fraai bewerkte ingangspartij.

In 1868 werd aan de Steenhoffstraat 46, in opdracht van het rooms-katholieke kerkbestuur, een groot neo-gotisch gebouw neergezet (architect onbekend), dat jarenlang dienst heeft gedaan als bejaardenhuis.

4.8 GEBOUWEN VOOR SPORT, RECREATIE, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

Aan de Weerden Poelmanweg ligt een in 1930-33 aangelegd natuurbad met een uit 1953 stammende springtoren en een in 1961 gebouwde badmeestersruimte met functionalistische invloeden.

4.9 KASTELEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

Tussen de woonkernen van Soest en Soesterberg ligt een bosrijk heuvelgebied waar tussen 1867 en 1874 de buitenplaats 'De Paltz' (voorheen 'De Pals' genaamd) gebouwd in opdracht van de heer Ram. De tuin werd in 1874 aangelegd door de firma Copijn in een laat-landschappelijke tuinstijl. Het hoofdgebouw is in een neo-classicistische stijl gebouwd. Het koetshuis heeft daarentegen geen duidelijke bouwstijl.

Op het landgoed bevinden zich ook nog twee andere bijgebouwen; een langhuisboerderij (Heeserspoor W.Z.. 4) en een dubbele bosarbeiderswoning (Heeserspoor W.Z. 6-8). Daarnaast bevinden zich op het westelijk deel van het terrein resten van een vijveraanleg en een ruïne van een Hermitage.

Aan de Banningstraat 6 werd in 1914 naar ontwerp van C. Swerts het buitenplaats 'Egghermonde' gebouwd. Het pand heeft een opmerkelijke ingangspartij onder een halfrond schijnbalkon dat door zuilen wordt gedragen.

De buitenplaats 'De Oude Tempel' aan de Oude Tempellaan 1-5, is in 1919 gebouwd naar ontwerp van M.J. Klijnstra in opdracht van jhr. van Holthe tot Eghten. Het pand heeft sindsdien een aantal rigoreuse veranderingen ondergaan. Zo is in de Tweede Wereldoorlog het rieten dak door de Duitsers verwijderd en heeft het pand, nadat zij een kantoorfunctie had gekregen, een aantal uitbreidingen ondergaan. De chauffeurswoning (Oude Tempellaan 3) en de jachtopzienerswoning (Oude Tempellaan 5) zijn ontworpen door de architect G.C.B. van Dijk en zijn respectievelijk in 1913 en 1912 gebouwd.

'Vosseveld' is een buitenplaats dat in opdracht van jhr. P.J.H. Roëll in 1920 werd gebouwd door architect D. Saal Czn. Op dezelfde plaats stond vroeger de buitenplaats 'Heuvel en Dal', in 1654 aangelegd dor de familie Bartolotti.

'Eikenhorst' werd in 1898 in chalet-stijl gebouwd. De oorsprong van de buitenplaats gaat terug tot de eerste helft van de 18de eeuw. In 1840 liet Frans Boekhorst het gebouw ombouwen tot zomerverblijf. Het huis had vroeger een landschappelijk aangelegde tuin, maar daarvan is bijna niets meer over.

4.10 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

In de inventarisatie is één woningbouwcomplex opgenomen. Deze ligt aan de Molenstraat, lopend van de oostkant van de eng naar de westzijde. Op het hoogste punt is een pleintje gesitueerd. De woningen zijn in 1917 gebouwd in opdracht van de rooms-katholieke bouwvereniging St. Joseph naar ontwerp van het bureau van Zanten en Batenburg. De woningen zijn eenvoudig van architectuur; het type is dat van 2 onder 1 kap met een voor- en achtertuin. Er zijn van dit type 6 varianten ontworpen.

Ondanks de fraaie ligging van de gemeente is er nooit een echte villawijk ontstaan zoals we die kennen in het nabij gelegen Baarn of Bilthoven. Wel vinden we enige concentraties van villa's rond de Wilhelminalaan, Julianalaan, Vredehofstraat en Burg. Grothestraat. Deze villa's zijn de oudste, gebouwd tussen de jaren 1890 en 1910. Villa's uit de jaren '20 en '30 vinden we onder andere aan de Van Lennepstraat, Steenhoffstraat en Bartolottilaan, waar we ook middenstandswoningen vinden.

Herenhuizen en landhuizen staan ondermeer aan de Burg. Grothestraat (nr. 51; gebouwd door architect G. Sukkel in 1893 en nr. 53; gebouwd in 1880 met neo-renaissance invloeden). Aan de Amersfoortseweg 117 staat een landhuis van architect J.C. van Epen gebouwd in 1913. Dit pand wordt ook in het overzichtswerk van Leliman & Sluyterman genoemd (zie literatuurlijst).

De villa aan de Prins Bernardlaan 43, gebouwd in 1920, is ontworpen door W.H. Doorman oud-reservekapitein der genie en heeft een voor die tijd opmerkelijk materiaalgebruik. De villa is gebouwd van gewapend beton en wordt ook als zodanig in de buitenmuren getoond. De afdruk van de bekisting is in het beton te zien. Qua vorm is de villa zeer traditioneel met rieten dak en venster met luiken.

4.11 BOERDERIJEN

De gemeente Soest beschikt over een groot aantal goed geconserveerde boerderijen. De grootste concentratie vinden we aan de Birkstraat (o.a. nrs. 107, 114, 119-119a, 123 [dwarshuisboerderij uit 1722]), de Ferd. Huyklaan (o.a. nrs. 18, 26). Aan het Kerkpad N.Z. en Kerkpad Z.Z. staan zeer veel fraaie boerderijen, zowel van het langhuistype en dwarshuistype, waarvan de meeste in de inventarisatie opgenomen zijn.

De oudste boerderij in Soest is waarschijnlijk 'De Drie Ringen' aan de Kerkstraat. Het is een dwarshuisboerderij waarvan de oudste kern terug gaat tot de tweede helft van de 16de eeuw. Het pand is in 1974 gerestaureerd en grondig intern gewijzigd.

De boerderijen aan de Lange Brinkweg zijn in veel gevallen zodanig aan de moderne tijd aangepast dat ze niet zijn geïnventariseerd. Dit geldt ook voor de schaapskooien, die hier staan.

Aan de Biltseweg 49 ligt 'Huize Staalwijk', van oorsprong een hereboerderij van het dwarshuistype uit 1834. Het maakt deel uit van het landgoed Pijnenburg. Tegenwoordig heeft het pand geen agrarische functie meer.

4.12 BEDRIJFSGEBOUWEN

Aan de Oranjelaan 36 werd in 1930, in opdracht van de Utrechtse Waterleidingmaatschappij, naar ontwerp van ing. H.F. Mertens een watertoren gebouwd. De toren staat op een hoger gedeelte van de eng. In 1985 werd de toren door architect D. van As omgebouwd tot woning. Aan de Van Weerden Poelmanweg staat een pomphuis uit 1902 met neo-renaissance details. In 1920 werd aan de Blieklaan een tweede pomphuis met dienstwoning gebouwd.

In de inventarisatie zijn transformatorhuisjes opgenomen, beide door de architect H.E. Schulte ontworpen (Weerden Poelmanweg en Krommeweg).

Aan de Middelwijkstraat 38 staat de voormalige Coöp. Zuivelfabriek 'De Soester'. Het pand uit 1933 heeft een eenvoudige strakke opzet, met een nadruk op de hoekpartij, waar op de eerste verdieping een woning is gesitueerd. De 26 M hoge schoorsteen langs de spoorlijn is van 1942 (architect Arn. Brouwer).